

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Bir Misyonerlik Örneği: Musa Dağı'nda Kapusenler

İlker Kiremit

Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üy., Karamanoğlu
Mehmetbey Üniversitesi,
Karaman/TÜRKİYE
ilkerkiremit@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6613-806X

Geliş: 15 Ağustos 2025

Kabul: 16 Mart 2026

Online Yayın: 23 May 2026

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce turnitin ile
taranmıştır.

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunda varlık göstermiş Latin-Katolik misyonerlerden Kapusenlerin Musa Dağı'nda yürüttüğü çalışmaları ve beraberinde yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesini amaçlamaktayız. Böylece, bu misyonerlik örneğinin incelenmesiyle bölgesel tarih araştırmalarına özgün bir katkı yapmış olacağız. 19. yüzyılın sonlarına doğru, buraya gelen Kapusenler, Ermeni köylerden biri olan Hıdırbey'i kendilerine merkez belirlemişlerdir. Burada tuttıkları hanede misyonerlik çalışmalarına başlamış, Yoğunluk ve diğer Ermeni köylerle temaslar kurmuşlardır. Yanı sıra faaliyetlerini geliştirmek için yeni yapılara ihtiyaç duymuşlardır. Bu maksatla Osmanlı'nın yerel hükümet mercilerine yaptıkları müracaatta hem barınma hem de ibadet maksadıyla inşaat izni istemişlerdir. Ancak hükümet, ikamet münasebetiyle yapılan talebi, burayı kilise veya bir mektebe dönüştürmemek koşuluyla kabul etmiştir. İlerleyen süreçte Kapusenlerin, bu sefer kilise ve beraberinde mektep inşası yaptıkları müracaat ise Osmanlı hükümetinin bölgeyle ilişkili sakinleri nedeniyle sürüncemede kalmıştır. Netice itibarıyla bu Katolik misyonerler, Hıdırbey merkezindeki şartlar ölçüsünde ibadet, eğitim ve sağlık hizmeti alanında yarattıkları imkânlarla dini faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Öncelikle Osmanlı arşivi, Kapusenlerle doğrudan ilişkili bilgi referansları ve diğer akademik çalışmalardan istifade ederek yaptığımız bu çalışmada, Hıdırbey'deki bu misyonerlik örneğini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Katolik Misyonerler, Kapusenler, Musa Dağı, Hıdırbey.

An Example of Missionary Work in the Late Ottoman Period: Capuchins on Musa Dagh

Research Article

Asst. Prof., Karamanoğlu
Mehmetbey University,
Karaman/TÜRKİYE
ilkerkiremit@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6613-806X

Received: 15 August 2025

Accepted: 16 March 2026

Published Online: 23 May 2026

This paper was checked for
plagiarism using turnitin during
the preview process and before
publication

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

Atıf-Cite:

Kiremit, İlker. "Osmanlı'nın Son
Dönemlerinde Bir Misyonerlik
Örneği: Musa Dağı'nda
Kapsenler". *History Studies* 18,
no. 2 (2026): 433-454.
<https://doi.org/10.9737/historystudies.1765863>

ABSTRACT

This study aims to evaluate the activities of the Capuchins, a Latin-Catholic missionary part active in the Ottoman Empire, on the Musa Dagh, and the developments that accompanied them. In so doing, by examining this example of missionary work, we will make a unique contribution to research to regional history. Towards the end of the 19th century, the Capuchins who came here chose Khidirbek, one of the Armenian villages, as their center. They started missionary work in the house they kept here and established contacts with Yoghunluk and other Armenian villages. They also needed for new structures as their activities expanded. With this aim, they applied to the local government authorities of the Ottoman Empire and requested construction permits for both shelter and worship purposes. However, the government accepted the request for residence on the condition that the place would not be converted into a church or a school. In the following process, the application, in which the Capuchins built a church and a school together, was delayed due to the Ottoman government's objections to the region. As a result, the Capuchins continued their missionary and religious activities in Khidirbek by establishing centers for religious service, education and health services. To shed light on this missionary example in Hıdırbey, Ottoman archives, sources on the Capuchins and academic literature were used in the study.

Keywords: Ottoman Empire, Catholic Missionaries, Capuchins, Musa Dagh, Khidirbek.

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study.

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Giriş

Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin en eskisi Katolik Hristiyanlardandır. Bunlardan Dominikenler ile Fransiskanlar, Osmanlı'nın en erken yüzyılında görülmeye başlamışlardır. 16. yüzyıla gelindiğinde, Fransa yönetiminin korumacı siyaseti ve Papalığın inisiyatifiyle Jesuit (Cizvit) misyonerleri, imparatorlukta eylem sahalarını genişletme yoluna gitmişlerdir¹. Arka plana bakıldığında, Osmanlı'nın 1535'te Fransa yönetimine verdiği imtiyazlar kapsamına alınan Katolikleri himaye bahsi misyonerlere bir kapı aralamıştır². Beraberinde, bu batılı misyonerlerin muhtelif kolları ya da tarikat şeklinde izah edeceğimiz kesimleri de imparatorluğun farklı bölgelerinde dini faaliyetlere girişmişlerdir. Bunlar arasında sayılabilecek Kapusenler ise, kökenleri 12. yüzyılda ortaya çıkan Fransiskanlar cemaatine dayanmaktadır. Bahsi geçen tarikat içinde beliren kesimlerden birini oluşturan Kapusenler, manevi alanda daha münzevi diyebileceğimiz koşullara yönelme iddiasıyla, 16. yüzyılda yol ayrımına girmişlerdir³. Galanti, "Freres Mineurs" şeklinde de tanınan bu kesimin ortaya çıkışını, her ne kadar ölümünden sonra "mukaddes" tabiriyle anılan İtalya'dan Asizli Fransuva'ya dayandırsa⁴ da işin aslı, Kapusenliğin Matteo de Basci tarafından kurulmuş olmasıdır. Bunlar, Fransiskanların öncüsü olan Asizli Fransuva (Francesco)'ya benzeme yönünde, giyimleri ve taktıkları başlıktan hareketle Kapusenler (Cappuccini) ismiyle anılmaya başlanmıştır⁵. Böylece Katolik cemaatler arasında kendine yer bulmuş olan bu kesim, doğudaki misyonerlik çalışmalarını ifa etmek isteyenlerden biri olmuştur. Üstelik diğer Katolik misyonerler gibi Kapusenler de, erken dönemlerden itibaren, Osmanlı topraklarında varlık göstermeye başlamıştır. Öyle ki 1551 yılında, Kapusenlerin iki misyoneri Juan Zuzaze ve Troyalı Giovanni İstanbul'a gelmiştir. Lakin bu sıralarda, Müslümanları Hristiyanlığa çekmek gibi bir hedef belirlemeleri onlara kötü bir akıbet getirmiştir. Böyle bir fiilin sakıncalı olduğu Osmanlı topraklarında, bu kişiler tutuklanıp kötü muameleye uğramıştır. Akabindeki süreçte, Kapusenlerin devam eden teşebbüsleri yine benzer menfi vakaları da doğurmuştur⁶.

Diğer yandan 1622 başlarında, genel olarak Katolik misyonerlerin bölgedeki tasavvurları dahilinde, propaganda maksadıyla *İnanç Yayma Kutsal Topluluğu* ismiyle kurulan cemiyetle, misyonerlik faaliyetlerinin Papalığa bağlı olarak işlemesi hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, ifa edilen misyonerlik faaliyetinin özellikle Fransa'nın siyasi tasavvurlarının paralelinde işlemesiyle ilgili beklenti de belirlemeye başlamıştır⁷. Dahası, Fransa'nın misyonerlik üzerinden geliştirdiği himaye-koruma politikası, onun Osmanlı topraklarındaki çıkarları ve bununla ilişkili olabilecek siyasetle beraber işlemeye başlamıştır⁸.

Esasında 17. yüzyılın başlarından itibaren, aslında yeni bir hamle olarak, Latinden Cizvitler ve Fransiskanlar gibi Kapusenlerden de bir rahibin doğuya gelmesi bu cemiyet için önemli bir

¹ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. (İstanbul: Gökkuşbu, 2020) 137.

² Can Erhan Kızmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Fransız Katolik Misyonları (1840-1938)", (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2025) 111, 113.

³ Gülferi Akın Ertek-Özgül Yıldırım Güneş, "Arşiv Belgeleri Işığında Giresun Kapusen Kilisesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, Sonbahar, (2021): 484, <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.027>.

⁴ Avram Galanti, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 14, no. 2 (79), (1 Mart 1340): 125.

⁵ Selim Kılıçoğlu, "Mamuratü'l-Aziz Vilayeti Yabancı Misyonu: Kapusenler (Capucins)", *Art-Sanat* 17, (2022): 259.

⁶ A. Charles Frazee, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. Tercüme: Cemile Erdek, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 30-31, 88.

⁷ Ayrıntı için bkz. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, 107-108, 110, 116.

⁸ Ayrıntılı olarak bkz. Kızmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Fransız Katolik Misyonları", 97, 111-113, 119-120.

başlangıç olmuştur. Yanı sıra misyonerliğin bir gereği olarak, bahsi geçen dönemde, yerel dili öğrenme çabasına giren bu misyonerlerden Kapusenler evvela Ermeni kesime hitap eden faaliyete girişmişlerdir. Üstelik maksatları ölçüsünde mesela, İstanbul'da okul, kilise ve ihtiyaçları doğrultusunda mutfak gibi kısımları kapsayan bir meskene sahip olmuşlardır⁹.

Diğer taraftan Kapusenlerin gelişiyile ilgili ayrıntıya baktığımızda ise, 1621'de Papa'nın talimatıyla, Paris'ten çıktıktan sonra nihayet Suriye bölgesine ulaşan cemiyet mensubu Pacificus'un onlar için yeni bir süreci başlattığı görülmektedir. Sekiz yıl boyunca varlık göstereceği doğu coğrafyasının farklı yerlerinde, Kapusenlere ait dini yapıların vücuda gelmesinde etkili olmuştur. Galanti'nin belirttiği üzere, aynı kişi, İstanbul'da yedi rahibin bulunduğu bir manastır, keza Sakız, İzmir, Kıbrıs, Nakşe, Filistin, Beyrut, Halep gibi merkezler ile Mısır'daki Kahire ve İskenderiye'de muhtelif sayıda rahiplerin olduğu manastırların tesisine vesile olmuştur. Buna Acem diyarı dediği Bağdat (Babil) ve İsfahan'daki örnekler de eklenebilir¹⁰.

Suriye bölgesindeki gelişmelere baktığımızda ise, Pacificus'un ardından gelen Peder Francis ile Peder Giles Sayda'ya ulaşmış ve bölgedeki Dürzi Emir Fahrettin ile temas kurmuşlardır. Öyle ki bu sırada, onun sarayının etrafındaki insanların da Katolikliğe girmeleri maksadıyla gayrette bulunmuşlardır. Lakin buradaki gelişmelerin dışında, mesela Mısır'a ulaşmak isteyen cemiyet mensuplarının şansı yaver gitmemiş ve bunlardan üçü Cezayir korsanlarının eline düşmüştür. İran tarafına gitmek isteyenler ise buna muvaffak olamayınca Halep'te kalmaya karar kılmışlardır. Fakat bunlar o sırada Halep'te bulunan Cizvit ve Karmelitlerin baskısına uğramalarının yanında Yahudilerin de kendi aleyhlerinde giriştiği muamelelerle yüzleşmişlerdir. Buna rağmen Kapusenler, Osmanlı yetkililerinden hem burada hem de akabinde genel olarak, Osmanlı topraklarında yaşamalarına resmi imkân veren izinler (ferman) alabilmişlerdir¹¹.

Diğer yandan 1633 yılına gelindiğinde, hastalıkla uğraşan Emir Fahrettin'in, Brosseli Adrian isimli bir kişi tarafından vaftiz edildiği ve böylece Louis Francis adını alıp Katolik olduğu bilgisi ilginçtir¹². Ancak bu gelişme, Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçişin yani din değiştirmenin kabul edilmediği Osmanlı coğrafyasında, misyonerler açısından menfi neticeleri ortaya çıkaran bir süreci getirmiştir. Öyle ki Kapusen misyonerleri alıkonulup İstanbul'a gönderilmiş ve ertesi yıl onlardan dördü tutuldukları hapiste vefat etmiştir. Biri ise salıverilmiştir ki o da Torino'ya dönmüştür. Dahası Kapusenler, Suriye ve Lübnan'da ve 1637'den beri varlık gösterdikleri Şam'da da baskıya uğramışlardır¹³. Gelgelelim bu döneme ait gelişmeler ve yaşanan tecrübelerden bahseden Constant, 1625'ten itibaren olmak üzere, muhtelif yıllarda, Sayda, Beyrut, Halep, Bağdat, Trablus, Şam, Hazir ve diğer yerlerde kurulan misyonerlik merkezlerini sıralamıştır. Yanı sıra verdiği bu malumatta, 1626 ile 1638 tarihleri arasında 94 misyonerin bölgeye gelmiş olduğunu belirtmiştir. Lakin bahsi geçen 1638 yılında, bunlardan 14'ünün vefat

⁹ Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, 103.

¹⁰ "Paris Kapusinleri Cemiyeti vaizi merhum Rahib Paçifiko, Papanın kendisine bahş itdiği salahiyeti caizen ayn-ı teşebbüsatda bulunmak üzere 1621 senesinde Parisden çıkmıştır. Pek çok çalıştıktan ve müşkülata maruz kaldıktan sonra, cenab-ı hak Rahib Paçifikoya fevkalade muvaffakiyetler bahş itmiştir." Galanti, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", 126-127. Frazee, Pacificus'un doğuya geliş tarihini 1622 olarak verir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz üzere, İstanbul'dan sonra Mısır ve Suriye bölgesine ulaştığı bilgisini verir. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, 102-103.

¹¹ R. F. O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", *The American Catholic Quarterly Review*, XLV., From January to October, Washington Square, Philadelphia, 1920, 540-541.

¹² O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", 542; Vaftiz bahsinde ayrıca bkz. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, 174.

¹³ O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", 542-543

ettiği, 22 kişinin ise Fransa'ya geri döndüğünü eklemiştir¹⁴.

Bir süre sonra, Katolik misyonerleri ilgilendirecek gelişme, 1789 Fransız Devrimi ve onun getirdiği seküler/dünyevi yaklaşımla ilişkili olmuştur. Bu tarihi gelişme, başta Fransa'da olmak üzere, diğer Avrupa ülkelerinde de dini cemiyetler açısından menfi bir etki yaratmıştır¹⁵. Öyle ki 19. yüzyılın başlarında Şam, Trablus, Halep ve Sayda gibi Kapusen misyonerlik merkezlerinin de bundan nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Fakat bahsi geçen gelişmenin akabinde, İtalyan misyonerlerin denetimine girmiş olan Suriye'deki bu merkezler, 1903 yılına gelindiğinde yeniden Fransızların yani Lyonlu din adamların idaresiyle buluşmuştur¹⁶.

İşlediğimiz bu çalkantılı süreçten sonra, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Kapusenler faaliyetlerini yeniden organize etmeye başlamış, Suriye, Lübnan ve Kilikya bölgelerinde kurdukları merkezlerle faaliyete geçmişlerdir. 1842'de Louis de Nasse tarafından Tarsus'da kurulan, yine 1846 yılında Basile de Novara tarafından teşkil edilen Antakya (Rum mahallesinde) merkezli Suriye Misyonu, 1854'te ise Antoine de Franca-Villa'nın kurduğu Mersin'deki Kilikya Misyonu bunlardan olmuştur¹⁷. Keza bu sıralarda onların mevcut oldukları anlaşılan İskenderun'u da burada zikredebiliriz¹⁸. Antakya'ya döner isek, cemiyetin buradaki misyoneri Parmalı Basil, Müslümanlardan birinin bıçaklanması neticesinde vefat etmiştir. Bir süre ardından Kapusenler, aynı yerde Zacharia de Castigano tarafından temsil edilmiş ve hatta 1853'te kilise ve imarethane, iki yıl sonra da Sen Pierre Mağarası yakınındaki mezarlık alana sahip olmuşlardır. Fakat 1872 tarihindeki depremde yapıları zarar görmüştür. 1882 yılında ise kiliseye bağlı bir mektebi de ihdas ettikleri anlaşılmaktadır¹⁹.

Gelişen süreç itibariyle, özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra, misyonerler için daha elverişli şartların oluştuğu anlaşılmaktadır. Öyle ki O'Connor'un dikkat çektiği üzere, Osmanlı'nın sıkı politikasının yanı sıra 'Şizmatik' Rumların da Latinlere karşı tutumunda esneme olmuştur. Yanı sıra oluşan şartlar doğrultusunda Kapusenler, Protestan misyonerlerin çalışmalarına karşı kendi faaliyetlerini icraya koymuştur. Bu sıralarda 'sapkın' olarak tarif ettikleri yerel Ermeni ahalisinin mezhebi hassasiyeti de bu Katolik misyonerlerin karşısındaki engellerden olmuştur. Diğer taraftan Antakya'daki Kapusenlerin 1889 yılından sonra çevre muhitlere yayılmayı hedeflemesiyle, Suriye Misyonu kapsamında olduğunu düşüneceğimiz üzere, Deyr Zor ve Haçin gibi merkezlerin yanında 1891 yılında Hıdırbey'de de misyonerlik istasyonu kurmuşlardır²⁰. Öyle ki çalışmamız Kapusenlerin, esasen bir köy yerleşimi olan Hıdırbey'de ki misyonerlik çalışmaları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Hıdırbey, Musa Dağı olarak anılan ve Süveydiye düzlüğünün kuzey tarafında kalan engebeli arazinin muhtelif noktalarındaki Ermeni köylerinden biriydi. Bityas, Yoğunluk, Hacı Habipli,

¹⁴ P. Constant, *Capucins Missionnaires, Syrie, Liban, Turquie*. (Massiliae: Nihil Obstat, Januarii, 1931) 30, 32.

¹⁵ Kılıçoğlu, "Mamuratü'l-Aziz Vilayeti Yabancı Misyonu: Kapusenler (Capucins)", 258; Constant, misyonerler açısından, bu devrimin süregelen etkilerini 'felaket' şeklinde tarif ediyordu. Constant, *Capucins Missionnaires, Syrie, Liban, Turquie*, 32-33.

¹⁶ O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", 559; Constant, *Capucins Missionnaires, Syrie, Liban, Turquie*, 32-33.

¹⁷ Constant, *Capucins Missionnaires, Syrie, Liban, Turquie*, 30, 32, 36.

¹⁸ Bkz. Naim Ürkmez, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun", (doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012) 193; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Kilise Defterleri A{DVNSKLS.d. 11, 154; BOA. (İrade, Adliye ve Mezahib) İ. AZN. 23/19. Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, 161.

¹⁹ Ayrıntı için bkz. Yaşar Demir, *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay*, (İstanbul: Mostar, 2013) 56-57.

²⁰ Bu merkezin Bernandin tarafından kurulduğu bilgisi eklenmiştir. O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", 32-33.

Kebusiye ve sonradan varlık göstermeye başlayan Vakıflı köyü de Musa Dağı'ndaki diğer Ermeni yerleşimliydi²¹. Kapusenlerin Hıdırbey'i bir çalışma alanı olarak seçmiş olmasından dolayı, buradaki yerel ahalinin başka bir Hristiyan mezhebine mensup olduğunu sualsiz tahmin edebiliriz ki onlar Gregoryendi²². 1909 tarihli cemiyet kaydına göre dağdaki bu Ermeni ahali yedi bin civarındaydı²³. Diğer yandan Osmanlı taşra idari teşkilatı kapsamında baktığımızda, Hıdırbey'in olduğu tüm bu Ermeni yerleşim kümesi, Halep Vilayetinin Antakya kazası idaresindeki Süveydiye Nahiyesine bağlı bulunuyordu²⁴. Aşağı taraftaki Süveydiye bölgesinde yer alan köylerde ise Fellah diye anılan Nusayriler ve diğer Müslümanlar kesimler ile Ortodoks Rumlar yer alıyordu²⁵. Kapusenlerin, Ermeniler gibi, Şizmatik olarak tanımladıkları Rum Ortodokslar altı bin civarındaydı. Çok daha geniş bir kitleye sahip olduğu anlaşılan Fellahlar ise on bin nüfustan müteşekkildi. Keza Türk denilen Müslüman kesim iki köy ve toplamda 400 civarında nüfusa sahipti. Gelgelelim Musa Dağı'ndaki Ermeni ahalisinin ekonomik uğraşlarında ipekböcekçiliğin dikkati çektiğini söyleyebiliriz. Beraberinde, Antakya'ya inip buradaki varlıklı kesimin bahçelerinde gördükleri hizmet de gelir getiren imkânlardan biriydi²⁶. Başka bir malumata göre, tarıma elverişli olan bu dağ köylerinin ipekböcekçiliğin yanında demircilik, ayakkabıcılık, marangozluk, dokuma, defne yağı ve kiremit imalatı gibi muhtelif zanaat sektörleri de mevcuttu. Daha özeld, Yoğunluk'ta zeytinyağı ile şarapçılık ve el işleri zikredilmiştir. Bityas ile Hacı Habipli'de ipek üretiminin yanında tahta kaşık ve taş işçiliği gibi uğraşlar da ayrıntı olarak dikkati çekmiştir²⁷.

Katolik misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki kadim mevcudiyetinin tersi olarak, Musa Dağı'ndaki varlıkları Protestan misyonerlerden çok sonraki yıllara tekabül etmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Protestan misyonerler, Ermeni köylerinde görünmeye başlamış iken, önce Bityas ve beraberinde Yoğunluk ile Hacı Habipli'de yol kat etmiş, buralardaki kilise ve okullarıyla Protestan bir kitle yaratmaya çalışmışlardır²⁸ Keza Süveydiye'de de özellikle Nusayri

²¹ Vahram Leon Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh: A Historical-Ethnographic Study, 1840-1915", (ph.d. thesis, University of California, Los Angeles, 1996) 3-5; Osman Köker, "Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri", *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri* içinde., Editör Osman Köker, Çevirenler: Ahmet Fethi, Arlet İncidüzen, Yasemin Köker (İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2014), 16-18; Cahit Çelik, *Çağlar İçinde Samandağ, Süveydiye, Seleucia*, (Ankara: Liman Yayıncılık, 2019) 137; İlker Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri ve Osmanlı Siyaseti (1846-1923)", *Belleter* 87, Sayı 308, (2023): 198.

²² Ancak aşağıda belirtileceği gibi, Protestan misyonerlerin aralarındaki çalışmalarıyla bu mezhebe mensupların olduğu eklenmelidir. R. P. Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek (Syrie)", *Les Mission Catholiques, Bulletin Hebdomadaire de L'oeuvre de La Propagation de La Foi* içinde., Directeur-Gérant, Stanislas AB, Cons (gallica.bnf.fr/Bibliothèque Nationale de France, 1910), 495.

²³ Jérôme de Lyon, Jérôme de Lyon, "Massacres Des Arméniens en Syrie", (I: Mersina, le 17 Mai 1909 ve II: Khoderbek, le 21 Mai 1909), *Etudes Franciscaines* XXII, II. Année, No. 127, Revue Mensuelle, Publiée Par Les Frères-Mineurs Capucins, (Juillet-Décembre 1909): 249. Yine Shemmassian'ın 1867-1915 tarihleri arasındaki nüfusu gösterdiği tabloda, mesela 1911'de Hıdırbey 993, genel olarak Musa Dağı Ermenileri de 6283 nüfustan oluşuyordu. Bkz. Shemmassian, *The Armenian Villagers of Musa Dagh*, 27.

²⁴ Salname-i Vilayet-i Halep, 31. Defa, 1321, 288; Salname-i Vilayet-i Halep, 32. Defa, 1322, 265; BOA. Hariciye, Tahrirat (HR. TH.) 142/3; Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 6-7, 11, 30.

²⁵ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek (Syrie)", 495; Fidèle R. P. Bonin, "Lettre du R. P. Fidèle Bonin, Capucin Missionnaire Apostolique A Koderbek (Syrie, La Mission de Koderbek)", *Les Missions Catholiques*, Janvier-Décembre. (Lyon: Bureaux Des Mission Catholiques, 1899) 31: 601; Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 30-31.

²⁶ Lyon, "Massacres Des Arméniens en Syrie", 249.

²⁷ Ayrıntı için bkz. Köker, "Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri", 17, 19, 21-22.

²⁸ Geniş olarak bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 82-98, 105-113; ayrıca bkz. Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri", 199-200.

(Fellah) ile Rum ahali arasında çalışma yürüten Amerikalı Protestan misyonerler de mevcuttu²⁹. Ancak Kapusenlerden Jerome'ye göre, bu misyonerler otuz yıl boyunca yol kat edememişlerdir. Öyle ki Rum çocukların bu Amerikalı misyonerlerin okullarını takip ve eğitimlerinden istifade etmelerine karşın yine de Ortodoks kaldıklarını ifade etmiştir³⁰.

Diğer yandan belirtilen köylerin dışında, esasen Kapusenlerin rekabet halinde oldukları³¹ Protestanların mesela Hıdırbey'de zayıf kaldığı anlaşılmaktadır. Onların muhtelif yıllara ait faaliyetleriyle ilişkili bilgide, Bityas, Hacı Habipli ve Yoğunluk'a karşılık gelen rakamlar bulunuyor iken Hıdırbey köyünün hanesi boş kalmıştır. Bu, aynı zamanda açılan Protestan okulları bakımından da geçerli olmuştur³². Öyle ki Jerome, geç döneme ait malumatında, Hıdırbey'deki Protestan mevcudiyetin az olduğu, burada mabet ya da okula sahip bulunmadıklarını, bu sebeple de onların sadece hususi hanelerde bir araya geldiklerini belirtmiştir³³. Bu vaziyet üzerine, Kapusenlerin çalışma yürütmek için, şartların elverişli olduğunu gördükleri Hıdırbey'de karar kıldıklarını söyleyebiliriz.

Böylece 1891 tarihinden itibaren Hıdırbey, Kapusenlerin misyonerlik faaliyetini işleyeceği bir merkez haline gelmiştir. Buradan Yoğunluk, Kebusiye gibi köylerle de irtibat kurulmaya başlanmıştır. Diğer yandan Kapusenlerin Hıdırbey'de, kendilerine müesses bir alan yaratmak için giriştikleri çabalar Osmanlı hükümetinin denetimine takılmıştır. Zira resmi merciler, özellikle okul ve kilise gibi yapılar inşa etmeleri konusunda onlara imkân açmaya sıcak bakmamışlardır³⁴. Bu Latin misyonerlerinin Hıdırbey'e gelişleri, icra ettiği çalışmaları ve talepleri üzerinden Osmanlı hükümetiyle yaşadıkları çekişmeler çalışmamızın ana unsurlarını oluşturmaktadır. Burada, Kapusenlerin Musa Dağı ve daha özelde kendilerine merkez olarak belirledikleri Hıdırbey'e gelmeleri ve misyonerlik çalışmalarını buradan yürütmek istemeleriyle ilişkili gelişmeler takip edilecektir. Beraberinde onların bölgede tutunma ve müessesleşme gayretlerine karşın Osmanlı mercilerinin gördükleri sakıncalar ve almak istedikleri önlemler üzerine durulacaktır. Araştırmamızın, Osmanlı ülkesine gelen Katolik misyonerlerin faaliyet yürütmesi üzerine mikro düzeydeki örneğiyle, yerel tarih araştırmaları kapsamındaki literatüre katkıda bulunulacaktır. Bilhassa Osmanlı arşivinde yer alan kayıtlar çalışmamızın özgün bir mahiyet kazanmasında etkili olmuştur.

1. Hıdırbey'de ki Kapusen Misyonerleri ile Osmanlı Hükümeti Arasındaki Münasebet ve Çekişmeler

Kapusenler Hıdırbey'e gelmeden önce Musa Dağı'ndaki Ermeni sakinlerin, davetkâr bir teşebbüs olarak, Katolik mercilerle bağlantı kurmak istedikleri anlaşılmaktadır. Bunun,

²⁹ Ayrıntı için bkz. Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri", 209-210, 217.

³⁰ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 495.

³¹ Bu hususa dikkat çeken Oussani, Ortodoks misyonerliğini de katarak, Suriye bölgesindeki muhtaç insanları para ve benzer cezbedici yollarla kendilerine çekmek isteyen Protestanlara karşı en mühim bariyeri bu Katolik/Latin kesimin yarattığına dikkat çekmiştir. Gabriel Oussani, "Syria", *The Catholic Encyclopedia*, Edited: Charles G. Herbermann, (Newyork: Robert Appleton Company, 1912) XIV: 406. Keza Pernot da Fransız Kapusenlerin Hıdırbey'deki varlığını, kısmen başarılı olduklarını söylediği, Protestanlara (Anglikan) karşı bir mücadeleyle ilişkilendirmiştir. Maurice Pernot, *Sur un Voyage D'Etude, A Constantinople en Egypte et en Turquie D'Asie*, Janvier-Aout, (Paris: Typographie Firmin-Didot et C., 1912) 222.

³² Protestan kilisesi kapsamında, kilise mensubiyeti ve şabat ile bağlantılı 1890-1909 yıllarına ait ve 1881-1909 seneleri arasında, okullarla ilişkili listeler için bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 94-97, 107, 110-112.

³³ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 496.

³⁴ Bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 99-101, 103; BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.) 2581/9.

pragmatik nedenlerle veya hayatlarına yeni bir alan açma maksatlı olduğu düşünülebilir³⁵. Öyle ki Kebusiye Köyü'nün ileri gelenlerinden 13 kişi, evvela Antakya'da bulunan Cizvit tarikatı merciine müracaatta bulunmuşlardır. Yine aynı köyden 27 aile, Antakya'daki Kapusenlerin temsilcisi *Donato*'ya³⁶ ulaşarak, şartlarını iyileştirmek amacıyla Katolikliğe yani Papa ile aynı çizgide olacakları bir inanca geçme düşüncelerini bildirmişlerdir. Ancak istekleri karşılık bulamamış ve bu sefer İstanbul'daki Ermeni Katolik Patriği Asaryan'a yazdıkları mektupta, kendilerine bir papaz göndermesini talep etmişlerdir. Nihayetinde ise Patrik'e, Vatikan'dan olumlu bir cevap gelmiş ve bu gelişme, Kapusenlerin Musa Dağı'nda çalışma yürütmesi açısından önemli olmuştur³⁷.

Öncesinde, yani 1890 Haziranında, Beyrut'tan gönderilen *Da Ravenna*, vaziyeti görmek için Hıdırbey, Kebusiye ve Yoğunluk'tan gelen kişilerle görüşmüş, ayrıca Musa Dağını ziyaret etmiştir. Henüz 1891 Ocak ayında, Vatikan'dan özel bir iznin gelmesinin beklendiği sırada, dağdaki 72 ailenin Katolikliğe geçiş yaptığı anlaşılmaktadır³⁸. Buna karşın, henüz tasavvur edilen ilerleme yaşanmamakta ve hatta bazıları yeni inanç tercihlerinden vazgeçebilmişlerdir. Elbette yerel Ermeni kesimin bu misyonerlerden rahatsızlık duyması ve gösterdikleri muhalefet de başka bir sorun kaynağı olmuştur. Tüm bunlara karşın, nihayet Mayıs 1891'de Papalık yani Vatikan'dan, buradaki çalışmaların yürütülmesi ve insanların Latin/Katolik mezhebe alınması hususuna onay gelmesi Kapusenlerin Hıdırbey'de Latin misyonerliği merkezini teşkil için kapı açmıştır³⁹.

Bölgeye gelen bu Latin/Katolik misyonerler, tahmin edileceği üzere, yerel Hristiyan ahalinin inanç anlayışlarını kabul etmemekteydi. Bu ise elbette, buradaki misyonerlik çalışmalarına dayanak oluşturacak sebeplerden olmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Kapusenler çalışmalarının başat hedef kitlesi Ermenileri 'şizmatik' olarak tanımlamaktaydı. Onlar gibi Rum kesimi için de benzer bir yaklaşıma sahipti. Öyle ki bölgeye gelen misyonerler, yerel ahaliyle karşılaşmaları ve bununla ilişkili izlenimlerinde, bu ahalinin 'hatalı, cahil veya eksik' oldukları, dolayısıyla onların 'doğru yola' yani Katolikliğe yönlendirmeleri maksadıyla çalışma yürütmeye gerekçe koymuşlardı⁴⁰. Kapusenlerden Jerome, yukarıdaki bağlamda olmak üzere, mesela bu ahalinin mezarlarından bahsederken, haç gibi herhangi bir dini simgenin olmadığına dikkat çekmişti. Ölenin sahip olduğu meslekle ilgili bilgi veya simgelerin kabaca kazındığı taşlardan ibaret olduğuna dikkat çektiği bu mezarlardan⁴¹ yola çıkarak aslında onların asıl 'manayı' gözden kaçırdıkları yönünde bir yaklaşım sergilemişlerdi. Böylece misyonerler, bu Hristiyan ahalinin

³⁵ 1899'da Bonin'den alınan mektupta, Kapusenlerin Halep'te olduklarını öğrendiklerinde, yaşam ve dini vaziyetlerinin iyileşmesi maksadıyla Katolikliğe girmeye niyet ettikleri belirtilmiştir. Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 602.

³⁶ Shemmassian, *The Armenian Villagers of Musa Dagh*, 99, 102.

³⁷ Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 602; Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 99.

³⁸ Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 99; 1920 tarihli eserde ise Kapusenlerin "Seleucia Misyonu" olarak anılan Hıdırbey'de, bu sırada 30 ailenin vaftiz edildiği belirtilmiştir. O'Connor, "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", 558.

³⁹ Ayrıntı için bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 100; ayrıca bkz. Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 602.

⁴⁰ Mesela Jerome, yerel ahaliyle yaşadığı diyalogunda, onlara cennete gitmek isteyip istemediklerini sorunca "evet" cevabını almıştır. Bunun üzerine, oraya ulaşılması için Tanrıyı sevmeyi, onun yasalarına uymayı ve kimseye zararda bulunmamayı öğütlemiştir. Yanı sıra, yereldeki bir Rum rahibin, onların okullarına gönderdiği genç kızının, beraberinde 'şizmatik' dediği kendi mezhebi ilmihalini getirmesi bahsinde bir diğer örneği paylaşmıştır. Esasen babası, kızına bu ilmihali götürüp onunla ilgili soru sormasını istemiştir. Ancak Kapusenlerin, bunu esas almadıklarını ve ona başka bir kaynak vereceklerini belirtmelerıyla ilgili anekdotu eklemiştir. Bu örnekten hareketle, yerel rahiplerin esasında dini bilgi konusunda yetersiz ve cahil oldukları kanaatini paylaşmıştır. Ayrıntı için bkz. Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 495.

⁴¹ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 495.

dini anlamdaki yetersizliklerini veya zafiyetlerini ortaya koymak istemişlerdi.

Kapusenler, Musa Dağı'ndaki mevcudiyetlerinin başında, resmi mahiyette temsiliyet hakkının teminine başvurmuşlardı. Esasen bahsi geçen köylerde sakin bulunan mezhebi kesimler için aracı veya temsilcisi olan muhtarlar bulunuyordu. Bu muhtarlar, cemaatle ilgili meselelerde idari mercilerin muhatabı kabul ediliyordu. Musa Dağı'ndaki köylerde de farklı mezhebe mensup Ermenileri temsil eden muhtarlar vardı. Öyle ki Gregoryen kesimin, zikredilen köylerin altısında muhtarları mevcut iken Protestanlar, Bityas ve Yoğunluk'ta böyle bir temsiliyete sahip olmuştur. Katoliklere gelince, henüz 1890 yılında Kapusenlerden Ravenna, Antakya'daki idari mercilere müracaat ederek kendilerine de muhtar seçebilme hakkının tanınmasını istemiştir. Lakin bölgedeki Gregoryen kesimin buna gösterdiği tepkiyle ilişkili olarak, Kapusenlerin talebi o sırada karşılık bulamamış ve bu iş sonraya kalmıştır⁴².

Diğer yandan vilayet yıllıklarında, Süveydiye Nahiyesi idaresi altında anılan bu köylerden Bityas, Yoğunluk ve Hıdırbey'in iki defa zikredilmesinin, bahsi geçen muhtarlıklarla ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Belirtilen bu kayıtlarda köylerin "*Bityas ve Bityas Protestan*", "*Yoğunluk Ermeni ve Yoğunluk Protestan*" ile yine "*Hıdırbey Ermeni ve Hıdırbey Katolik*" şeklinde tarif edildiği görülmüştür⁴³. Burada köy isimlerinin yanına eklenen 'Ermeni' ifadesinin ise geleneksel inanç mensubiyeti yani Gregoryenliğe denk geldiğini kabul etmekteyiz. Hıdırbey'deki "Katolik" ibaresinin de Kapusenlerin etkisiyle belirmeye başlayan kitleyle ilişkili olduğunu düşünmekteyiz.

Kapusenler Hıdırbey'e ulaştıklarında, öncelikle barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Bu maksatla, henüz 1890 senesi bitmeden, esasen ipekböcekçiliği için kullanılan derme çatma yapıyı mesken tutmuşlardır. Ancak bu yapının hem itibari açıdan olumsuz hem de işlevselliğinin yetersiz kalması misyonerleri yeni çareler bulmaya sevk etmiştir. Üstelik bu binanın sahip olduğu alanın dar kalması ise ibadet sırasında kadın ve erkeklerin aynı yerde bulunmasına neden olmakta, bu ise dini hassasiyetlerin gözetilmesi açısından bir sorun yaratmaktaydı. Dolayısıyla erkek ve kadın mensupların ayrı kısımlarda ibadet etmelerini sağlayacak ve elbette ilerleyen süreçte kendilerine katılacak kitlenin ihtiyaçlarına hitap edebilecek daha uygun bir alanın oluşturulması düşünülmüştür⁴⁴. Bu maksatla, aynı yılın Haziranında, içinde bir binanın da olduğu, bahçelik yer satın almışlardır⁴⁵. Bu alanda, Hristiyanlığın önemli figürlerinden St. Paul'un ismini verecekleri ve muhtelif kısımları kapsayan bir misyonerlik merkezinin inşasına başlamışlardır. Öyle ki iki yılda, yani 1893'te tamamlandığı anlaşılan bu yapıda, dört odalı papaz hanesi, dispanser, bakımevi ve bir şapel kurulmak istenmiştir. Bunun beraberinde, mezarlık için de ek bir yer satın almışlardır. Daha mühimi, Kapusenler burada bir kilise oluşturmak istemiştir. Ancak inşa çalışmasına kiliseyi dâhil etmek istemelerine karşın, aşağıda işleneceği üzere, Osmanlı resmi mercilerin bu konudaki tereddüt ve isteksizliği sürecin uzamasına neden olmuştur. Bu durum üzerine, cemiyete mensup erkek ve kadınlar, ayrı günlerde olmak üzere, ibadet için bir süre daha aynı şapeli kullanmaya devam etmişlerdir⁴⁶.

Esasında bakılırsa, Osmanlı kendi tebaası olan Gayrimüslimlerin dini yapılarının varlığı ve

⁴² Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 61-62,100-101.

⁴³ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, 31. Defa, 1321, 288; *Salname-i Vilayet-i Haleb*, 32. Defa, 1322, 265. İlişkili olarak ayrıca bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 61-62.

⁴⁴ Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 101; Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 602.

⁴⁵ BOA. ŞD. 2225/18. Kapusenlerin faaliyetlerine bir hanede başlaması örneği mesela Giresun'da da kendini göstermiştir. Bkz. Akın Ertek-Yıldırım Güneş, "Arşiv Belgeleri Işığında Giresun Kapusen Kilisesi", 485.

⁴⁶ Ayrıntı için bk. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 101-102.

bunların kullanılması bahsi hukuki olarak kabul edilmiş esaslara dayanıyordu. Buna göre İslam/Osmanlı egemenliğinde yaşayan Gayrimüslimlerin (zımmi) kendi dini yapılarını kullanması ve bunları tamir etme hakkı onlara verilmiş olmakla beraber yeni bir inşaya müsaade edilmemekteydi. Ancak Tanzimat döneminden itibaren, Osmanlı tebaasıyla ilgili reformlar çerçevesinde, yeni inanç yapılarının kurulmasına da izin verilmeye başlanmıştır. Elbette bu hususlarla ilgili, resmi mercilere müracaat ve izin alma prosedürünün izlenmesi gerekiyordu⁴⁷. Ancak buradaki gelişmelerin ise, yabancı misyonerlik ve buna bağlı siyasi hassasiyetlerin yarattığı şartlar paralelinde işlediğini anlamaktayız.

Yeniden başa döner isek, Kapusenlerin arazi satın almasıyla ilişkili Osmanlı kayıtlarında konuyla ilişkili ayrıntıyı takip edebilmekteyiz. Buna göre, satış üzerine hazırlanan senetten, istenilen yerin, Fransız manastırının reisi Can Enderya tarafından beş bin kuruş mukabilinde alındığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Akabinde, Fransız konsolosu aracılığıyla resmi mercilere yapılan başvuruda, rahip ve hademesi için bir mesken inşasına izin istemişlerdir. Bu münasebetle vilayet idare meclisinden merkeze gönderilen 3 Eylül tarihli yazıdan, işin başında beri yerel hükümet mercilerinin buna sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Zira inşa izninin verilmesi durumunda, bu yapının daha sonra bir kilise ile okula dönüştürülmek isteneceği savunulmuştur. Üstelik aynı köyde, 10-15 kadar hanenin Latin/Katolik mezhebine girdikleri bilgisine dikkat çekilmiştir. Bunun paralelinde, gelen talebe karşın, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut millet sistemi çerçevesinde bakıldığında, Latin mezhebinin resmi olarak kabul edilmemiş olması göz önünde bulundurulmak istenmiştir. Bu vaziyet ve hassasiyetler ölçüsünde, istenilen inşaat iznine ret cevabı verilmesi yönündeki kanaat paylaşılmıştır⁴⁹. Buna karşın talebin merkezde görüşülmesi üzerine, 'orta yolun' bulunmak istendiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki barınma maksatlı bir inşaata izin verilmek istendiği gibi, bölgedeki mercilerden iletilen hassasiyetler de göz önünde bulundurulurken rahipten taahhüt alınması gereği de belirtilmiştir. Buna göre inşası düşünülen yapının gelecekte okul ya da kiliseyi dönüştürülmemesi ve aksi durumda, hükümetin bu yapıyı yıkılma yetkisine sahip olduğunun kabulü istenmiştir. Üstelik böyle bir durumda, Osmanlı hükümetine karşı dava ve şikâyette bulunulmayacağı yönünde de kendilerinden bir senet alınması gereği eklenmiştir⁵⁰.

Esasen Kapusenlerin sunduğu taleplere karşı hükümet mercilerinin sergilediği bu tutum sadece Hıdırbey ile münhasır olmamıştır. Misal olarak, Antakya'da benzer olabileceğini düşüneceğimiz gelişmeler yaşanmıştır⁵¹. Keza yakın mevkideki İskenderun'da da benzer olabileceğini düşüneceğimiz şartlarda işleyen bir sürecin yaşandığını anlamaktayız. Şöyle ki İskenderun'daki mevcudiyetleri biraz daha eskiye uzanan Kapusenler, 1855 yılının ortalarında buraya bir kilise inşa etmek istemişlerdir⁵². Bununla beraber, taş malzemenin temini ve bununla bağlantılı maddi sıkıntılardan sonra böyle bir yapıyı tamamlayabilmişlerdir. Ancak aynı yüzyılın sonlarında (1891), bu kilisenin ihtiyacı karşılayamadığı ve hali hazırdaki yapıda oluşan sorunlar gerekçe gösterilerek ayrıyeten yenisinin inşa edilmek istenmesine yerel hükümet mercileri sıcak

⁴⁷ Bkz. Ali Çapar, The Ottoman Policy towards Church Construction: The Issue of Church Construction and Restoration in Antakya (Antioch) in the 18 th and 19 th Centuries, *Asia Minor Studies* 6/12, July (2018): 57, 61, 66. Ayrıntı için ayrıca bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017) 351, 354-361, 365.

⁴⁸ BOA. ŞD. 2225/18, (İbtida Haziran 1307 [13 Haziran 1891]).

⁴⁹ Vilayet idaresinden Dâhiliye Nezaretine: BOA. ŞD. 2581/9, (28 Muharrem 1309 [3 Eylül 1891]).

⁵⁰ BOA. ŞD. 2581/9, (21 Rebiyülevvel 1309 [25 Ekim 1891]).

⁵¹ Demir, *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları*, 56-57.

⁵² "İskenderun'da Kapuçin ruhbanına mahsus bir bab kilise inşasına dair", BOA. A{DVNSKLS. d. (Kilise Defterleri), 11 (Evahir Şevval 271 [Haziran-Temmuz 1855]), 153; ayrıca bkz. Ürkmez, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun", 192.

bakmamıştır. Buna rağmen, Fransız diplomatik temsilciliğin devreye girmesiyle, Kapusenler bu talebi yenilemişlerdir. Hükümet konuyu yeniden gözden geçirilmekle beraber, bu kilise inşasının esasında “maksad-ı asıl ise Cizviyet usul ve idaresince bir mekteb ihdası⁵³” ile ilişkili olduğu yönünde bir kanaate ulaşılmıştır. Gelgelelim 1896 yılında, Kapusenlerin isteği kabul edilmiş olmakla beraber, Hıdırbey örneğinde olduğu gibi, hem mevcut olan hem de inşa edilmek istenen yapının sonradan okul haline getirilmeyeceği koşulu eklenmiştir⁵⁴.

Hıdırbey’e döner isek, inşaat talebiyle ilgili saptanan kararın, misyonerlik maksadıyla bölgeye gelmiş Kapusenler için bağlayıcı veya ikna edici bir mana taşımadığını tahmin edebiliriz. Zira böyle bir durum, onların buradaki varlıklarını sebepsiz bırakırdı. Öyle ki bir süre sonra, elbette Fransız konsoloslugu kanalıyla, Kapusenler hedefleri doğrultusunda yeni talepte bulunacaklardı ki bu bir Latin kilisesinin inşasıyla ilgiliydi. Fakat yerel hükümet ve resmi mercilerin sergilediği tutumun farkında olmalarından dolayı, taleplerini aşamalar halinde iletmektedirler. Önce hane için yapılan başvuru, 1893 yılına gelindiğinde bu sefer kilise inşası münasebetiyle tekrar etmiştir. Üstelik yaptıkları yeni müracaatta, başlamak istedikleri inşaatın yapı ayrıntısı ve hatta pederin hazırlamış olduğu haritayı da yerel mercilere sunmuşlardır⁵⁵.

Halep vilayet meclisinden Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderilen 16 Kasım tarihli yazıda, yerel mercilerden yani Antakya İdari Meclisi’nden konuyla ilişkili aldıkları malumat aktarılmıştır. Buna göre, kilise inşasının yapılmak istendiği yer, miri arazi statüsündeki bir bahçe olup kabul edilen kıstaslar gereğince, etrafında vakıf arazisi, İslam mabedi veya kale gibi yapının bulunmadığı vurgulanmıştır. Bununla beraber inşa edilecek bina için misyoner cenahın belirlediği ölçülere göre kilise, 16 metre genişliğinde, 22 metre uzunluğunda, 15 metre yüksekliğinde, iki kapılı ve yedi pencere olması düşünülmüştür. Dahası, yapılacak çalışmanın maddi bedeli olarak saptanan 18 bin Franklık paranın ise Papalık tarafından karşılanacağı bilgisi verilmiştir. Diğer yandan, esasen bu mabedin kime hitap edeceği yönünde bakıldığında, Hıdırbey Köyü’nde 45 haneden oluşan 65 Latin nüfusunun olduğunu bilgisiyle karşılaşılmaktadır⁵⁶. Bunun ise, görece kalabalık bir kitlenin yeni bir mezhebe yani Katolikliğe kapı açtıklarını gösterirken, ayrıca Kapusenlerin de buradaki misyonerlik çalışmalarının somut bir karşılığı olduğunun işareti görülebilir.

Daha önemlisi, öncesinde ev inşası konusunda yerel mercilerin sergiledikleri tutumun benzerini bu sefer çok ilginç bir gerekçenin eklenmesiyle kilise için de göstermişlerdir. Şöyle ki, gelen bu talebe, Süveydiye nahiye meclisinden “millet-i merkume beyninde tefrikayı mucib olmamak üzere orada mekteb ve kilise inşasına mesağ gösterilmemesi” yönünde bir görüş paylaşılmış ve böyle bir iznin menfi etkileri yönünde kanaat bildirilmiştir. Bu ifadeye göre, kilise gibi, mektep de söze katılarak, misyonerlik çalışmasının ahali arasında bir ayrışma yaratacağı düşünüldükçe buna onay verilmemesi beyanında bulunulmuştur. Ancak burada ileri sürülen ve akabindeki yazışmalarda öne çıkan asıl sakıncanın (-veya yapılan ikaz), Süveydiye’deki ekseri nüfusu oluşturduğu

⁵³ Şura-yı Devlet, Dâhiliye Dairesi, BOA. İrade, Adliye ve Mezahib (İ. AZN.) 23/19, (22 Recep 1314 ([27 Aralık 1896])).

⁵⁴ Padişah İradesi: BOA. İ. AZN.23/19 (26 Recep 1314 [31 Aralık 1896]); Sadrazamdan Hariciye Nezaretine: BOA. Hariciye, Tahrirat (HR. TH.) 188/102 (2 Ramazan 1314 [4 Şubat 1897]). Ayrıca bkz. Ürkmez, “Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun”, 193-196. Konunun Kilise Defteri’nde geçen bilgisi için bkz. “Sahife 203: İskenderun’da Kapuçin rahiblerine mahsus kilisenin adem-i kifayesine mebni mezkur kilise havalisinde müceddeden diğer bir kilise daha inşasına dair.” BOA. A{DVNSKLS.d. 11(27 Şaban 1314 [31 Ocak 1897]), 154. Aynı konuda bkz. Demir, *Fransa’nın Yakındoğu Politikaları*, 57.

⁵⁵BOA. ŞD. 2225/18 (7 Cemaziyelevvel 1311 [16 Kasım 1893]). Aynı dosyanın ekindeki kroki için bkz. Ek-2

⁵⁶ BOA. ŞD. 2225/18, (7 Cemaziyelevvel 1311 [16 Kasım 1893]); Ek. 2.

belirtilen Nusayrilerle ilişkili olduğu gösterilmiştir⁵⁷. İlginç olan, Kapusenlerin misyonerlik çalışmalarını Gregoryen Ermeniler üzerine yoğunlaştırırken Osmanlı hükümetinin böyle bir neden öne sürmüş olmasıdır. Ancak Osmanlı yerel mercilerin Hıdırbey'deki inşaat talebine olumsuz bakması paralelinde, çevre köylerin sakinleri olan Nusayrileri gerekçe göstermesini, Kapusenlerin inşaat isteğinin reddedilmesinde etkili olabileceğinin düşünülmesiyle bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Zira bu esnada Süveydiye'de de Osmanlı hükümeti, Nusayri ahalisiyle temas halinde bulunan Amerikan misyonerler için benzer bir tutum sergilenmiştir. Protestan misyonerlerinin, İslam inancı dairesinde bulunan Nusayrilerle kurduğu münasebetten rahatsızlık duyan ve bunu engellemeye çalışan hükümet, ayrıca bu ahalinin devletle olan bağlarını güçlendirmek maksadıyla önlem almaya başlamış ve bununla ilişkili düzenlemeleri devreye sokmuştur⁵⁸. Üstelik 1899 tarihinde, Nusayri çocuklarının misyoner okullarına gitmesinin önüne geçmek münasebetiyle teşkil edilmek istenen okullar bahsinde de "Hıdırbey" Köyü vurgusu dikkat çekmiştir. Şöyle ki Hıdırbey'in, Müslüman bir köy olduğu belirtilen Zeytuniye'ye yakınlığı üzerinden, aslında bir önlem olarak buraya, alternatif olabilecek bir okulun tesisinin gerekliliği belirtilmiştir⁵⁹.

Diğer yandan aynı yazıda, yerelden verilen malumatta geçen mektep ayrıntısı üzerine durulurken, esasında misyonerlerin böyle bir talebinin olmadığı ve başvurularının kilise inşasıyla ilgili olduğu üzerine de durulmuştur. Nahiyedeki Nusayri ahalisinin yerleşim merkezleri göz önünde bulundurularak, niyet edilen inşanın sakınca yaratabileceği hususu üzerine, bölgeden yeniden bununla ilgili bilgi istendiğini belirtmiştir. Bunun üzerine gelen malumatta, Hıdırbey Köyü'nde bahsi geçen ahalden kimsenin yaşamadığı, buraya en yakın Nusayri köyünün yarım saat uzaklıkta bulunduğu ve aslında konuyla ilişkilendirilecek bir durumun olmadığı kanaati paylaşılmıştır⁶⁰. Yine de, hem Süveydiye'de önemli bir nüfus kitlesini oluşturan Nusayri ahalisiyle ilişkili hassasiyetlerin hem de bölgenin denize yakınlığına da yapılan vurgu üzerinden, yabancıların desteğiyle ifa edilmek istenen kilise inşasının münasip olamayacağı görüşü beyan edilmiştir⁶¹.

Vilayetten merkeze giden bu malumat ve görüş üzerine, Fransız diplomatik merciler aracılığıyla yapılan talebin müzakere edilip karara bağlanması sürecinde, muhtelif daireler arasındaki yazışmalar devam etmiştir. 1894 yılının başında Adliye ve Mezahip Nezareti,

⁵⁷ BOA. ŞD. 2225/18, (16 Kasım 1893). Ayrıca bkz. BOA. Dâhiliye, Mektubi (DH. MKT.) 246/5; BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 411/30808; BOA. HR. TH. 142/3.

⁵⁸ Nusayriler İslam inancına mensup olmakla beraber, Osmanlı'nın kabul ettiği Sünni İslam mezhebinden ayrı bir yerde durmuşlardır. Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri", 216-222. Osmanlı siyaseti bağlamında ayrıca bkz. Ali Çapar, "Governance in the Periphery through Schooling: Educational Policies and Nusayri/Alawi Children in Late Ottoman Syria", *Paedagogica Historica* 60/2 (2024), 252-259; Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, 144; Çelik, *Çağlar İçinde Samandağ, Süveydiye*, 106-107.

⁵⁹ "Amerika mektebine devam itmekde olan Nusayri çocukların peyder pey mektebden ihraclarına çalışılmakda olduğu ve Hıdırbey Karyesindeki mektebe civar olan Zeytuniye namındaki İslam karyesi etfalinin devamdan müstagni eylemek üzere mezkûr Zeytuniye Karyesinde hükümet-i seniyye tarafından bir mekteb inşası derece-i vücubda bulunduğu bildirilmiş..." BOA. Maarif, Mektubi (MF. MKT.) 437/33, (9 Şubat 1314 [21 Şubat 1899]); ayrıca bkz. Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri", 222.

⁶⁰ "Hıdırbey Karyesindeki Nasırlilerin sakin oldukları kuraya karib veyahut baid olub olmadığı tekrar sual olunarak alınan ikinci mazbatada karye-i mezkurede Nusayri taifesi meskûn olmadığı gibi taife-i merkumenin meskûn bulunduğu kuranı salifü'l-arz Hıdırbey Karyesine en karibi yarım ve ba'idi ise iki buçuk saat mesafede vaki' ve mahzurdan vareste olduğu bildirilmiştir..." BOA. ŞD. 2225/18 (7 Cemaziyevvel 1311 [16 Kasım 1893]).

⁶¹ "karye-i mezkurenin merbut olduğu Süveydiye Nahiyesinde kesiretle meskûn ve henüz cehalet içinde bir takım akaid-i batıla ile me'luf ve meşgul olan mezkûr Nusayri taifesinin sakin oldukları kura ortasında ve sahil-i bahra iki üç saatlik bir mesafede ianat-ı ecnebiye ile yapılacak bir kilise inşasının (...) mahzurdan salim olmaması ihtimali daha ziyade şayan-ı mülahaza görünmüş", BOA. ŞD. 2225/18 (16 Kasım 1893).

resmiyette dairelerine bağlı bulunmayan bu yabancı cemiyetin talebiyle ilgili vilayet meclisinden gelen görüşü Sadaret ile paylaşmıştır⁶². Bu üst merci de, kilise için ruhsat verilmesinin uygun olamayacağı yönünde bir kararın çıkmasını göz önünde bulundururken, meselenin Şura-yı Devlet tarafından da müzakere edilebilmesi görüşünü eklenmiştir. Öyle ki Mayıs 1894'e kadar uzanan bu yazışmalardan takip edildiği üzere, konu Şura-yı Devlet'in müzakeresine sunulmuştur. Akabinde Halep valiliğine, inşa için izin istenen yerin civarında başka bir Katolik kilisesinin olup olmadığı sorulmuştur. Bunun üzerine Antakya kaymakamlığından gelen cevapta, o civarda bu mezhebe ait başka bir kilise bulunmadığı belirtilmiştir⁶³. Netice itibarıyla Şura-yı Devlet'in 23 Mayıs tarihli mazbatasından takip edildiği üzere, inşaat talebiyle ilgili bilgi ve ayrıntılara yer verilirken, yerel mercilerden gelen malumat ve öne çıkarılan hassasiyetler ölçüsünde bir kanaate ulaşılmıştır. Şöyle ki: *"kesiretle meskûn ve henüz akaid-i batıla ve cehaletle me'luf olan Nusayri taifesinin sakin oldukları kari ötesinde ve sahil-i bahra iki üç saatlik bir mesafede ianat-ı ecnebiye ile yapılacak bir kilise mahzurdan salim"* bulunmuyordu⁶⁴.

Diğer yandan bu olumsuz cevaba karşın, resmi mercilere gelen benzer taleplerin daha evvel padişah iznine ulaşabildiğinin de belirtilmesiyle beraber, bu bölgenin sahip olduğu hassasiyetler öne sürülerek böyle bir iznin uygun olamayacağı savunulmuştur. Buna karşın aslında bu mevzuyla ilgili kapı tamamen kapatılmamış, nihai karar da bir bakıma ertelemeye bırakılmıştır. Daha mühimi ise, kilise inşa edilmek istenilen mevkiin sakıncalı görülmesinden hareketle *"azade-i mahzur diğer bir mahal intihabıyla"*⁶⁵ denilerek daha uygun olabilecek başka bir yerin seçilmesi gereği de karar dâhiline alınmış ve bunun yerel mercilere iletilmesi istenmiştir.

Verilen bu karardan bir süre sonra resmi merciler, aslında tahmin edilecek türden bir gelişmeden haberdar olmuşlardır. Halep valisinin merkeze gönderdiği 21 Kasım 1895 tarihli yazıda, yukarıda alınan kararın cemiyetin rahibine bildirildiğini ifade ettikten sonra Hıdırbey'de, Kapusenlerin ikametinin yakınındaki bir yapının (ambar) mabede ve Yoğunuluk'ta ise bir binanın satın alınarak bunun okula dönüştürüldüğü bilgisini aktarmıştır⁶⁶. Öyle ki kısa bir süre sonra Kapusenler, Fransız sefirliğinin yeniden devreye girmesiyle, bir kilisenin yanı sıra, bu sefer iki mektep inşasına izin talebinde bulunmuşlardır⁶⁷. Bunun üzerine mevzu yeniden merkezde müzakere edilmeye başlanmış ve elbette bu inşa için yerel mercilerin sergilediği olumsuz tutum da göz önünde bulundurulmuştur. Yanı sıra yapılan taleple ilgili sakıncanın ne için olduğu tekrar Halep'e sorulmuş ve meselenin gelen bilgiye göre değerlendirilmesi gereği yönünde karar alınmıştır⁶⁸. Diğer taraftan Defter-i Hakani'den de, inşaatın yapılmak istendiği arazinin resmiyetteki sahipliği hakkında sunulan malumatta, 'Adir' diye bilinen mevkide yer alan ve "yarım atik dönüm" genişliğindeki inşaat yeri için 1894 tarihinde Kapusenlerden Can Enderya'ya iki senet verildiği bildirilmiştir. Ayrıntıda ise, burada bir kilise inşası için padişah izninin alınabilmesinin esasında mümkün olduğu bilgisi de yer almıştır⁶⁹.

⁶² BOA. ŞD. 2225/18, (24 Cemaziyelahir 1311 [2 Ocak 1894]).

⁶³ Halep valisinden Şura-yı Devlet Riyaset Vekilliğine: BOA. ŞD. 2225/18 (13 Şevval 1311 [19 Nisan 1894]).

⁶⁴ BOA. BEO. 411-30808. Aynı mazbata için ayrıca bkz. BOA. HR. TH. 142/3 (23 Mayıs 1894).

⁶⁵ BOA. HR. TH. 142/3; BOA. DH. MKT. 246/5; BOA. BEO.411/30808 (18 Zilkade 1311 [23 Mayıs 1894]).

⁶⁶ Dâhiliye Nazırı da bu hususu 19 Aralık'ta Sadarete bildirmiştir. Bkz. BOA. ŞD. 2233/11.

⁶⁷ Halep Fransız konsolosu aracılığıyla gelen taleple ilgili kayıta ayrıca kilisenin inşa edilmek istenen bahçeyle ilgili arazi bedeli, sahipliği ve ölçüsü üzerine de bilgi eklenmiştir. BOA. ŞD. 2233/11; ayrıca bkz. BOA. Hariciye, İdari (HR. İD.) 2040/44, (19 Kanunievvel 1312 [31 Aralık 1896]).

⁶⁸ BOA. Meclis-i Vükela (MV.) 94/94, (4 Zilkade 1315 [27 Mart 1898]); BOA. ŞD. 2233/11, (4 Zilkade 1315 [27 Mart 1898]).

⁶⁹ "...bu misüllü arazi-i emiriye üzerine zemini için takdir olunacak bedel-i öşrün beş misline iblağı ile mahzurdan salim olduğu halde kilise inşası irade-i seniyye-i hazret-i padişahi istihsaline mütevakkıf olduğu senedat kuyud-ı hakaniye idarelerinden ifade ve evrak-ı mersile takımıyla iade kılınmağla...", BOA. ŞD. 2233/11, (23 Muharrem 1316 [13 Haziran 1898]).

Bir süre sonra, yereldeki resmi merciler, bahsi geçen yerde, keşif ve tahkikat yapma yoluna gitmiştir. Bu iş münasebetiyle görevlendirildiği anlaşılan Yafa Taburu Kolağası Sadık Efendi ile Antakya kaymakamı Mahmut Kamil Bey ve idare meclisi azası Muhitin Bey Süveydiye'ye gelip Nahiye müdürü Abdi Efendi ile beraber, önceden haber gönderdikleri Hıdırbey'e ulaşmışlardır. Nahiye azalarından Abdülmelih ve İbrahim Efendilerin de kendilerine katıldığı bu kafile, Rahip Cebrail Marya tarafından kabul edilmiştir. Burada, evvela inşayı nereye yapmak istediklerini, nüfus bilgisi, daha önce burada okul ve ibadet kurulup kurulmadığıyla ilgili hususlar sorulmuştur. Rahip, ziyaretçilere buradaki mekânı göstererek onlara bilgi vermiştir. Buna göre, dört dönüm civarındaki bir alanda, duvarla çevrelenmiş bir bahçe içinde bulunan mevcut yapı üç katlı olmak üzere, 17 oda ve bir bodrum dâhilinde bulunan mağaralardan ibaretti. Bahsi geçen iki mağaranın ise eşya ve meşrubatın muhafaza edildiği bir işleve haiz olduğu anlaşılmaktadır. Binadaki odalara gelirse, orta katta bulunanlardan biri, geçici olduğu belirtilen, okul işlevinde kullanılmaktaydı. En üstteki iç oda ise birleştirilerek buraya mabet yani kilise (-ki burası muhtemelen, yukarıda bahsedilen şapel olmalı) işlevi kazandırılmıştır. Üstelik bu kattaki balkon kısmında da ibadet zamanlarında el ile çalınan demir bir çan bulundurulmuştur. Bu binanın dışında yer alan müstakil bir odanın da çocuklar için okul işlevinde kullanıldığı öğrenilmiştir⁷⁰. Yapılması planlanan kilisenin ise, mevcut yapıların dışında kalan yerde inşa edilmek istendiği anlaşılmıştır. Bununla ilişkili verilen inşa ayrıntısına gelince, binanın onar metre yükseklik ve eni ile 16 buçuk metre uzunluğunda belirlenen bir ölçüyle yapılması düşünülmüştür. Buna ek olarak, Yoğunluk'ta da cemiyetin bir bina satın aldığı anlaşılmıştır. Bu binanın ise ihtiyar ve muhtaç (amel-mande) kişilere hitap eden bir ibadethaneye dönüştürülerek burası için de bir rahibi görevlendirdikleri bilgisine ulaşılmıştır. Rahip, bunun dışında herhangi bir yapılarının olmadığını keşif heyetine beyan etmekle beraber, gelecekte düşündükleri okul için de bir izin başvurusunda bulunacaklarının sinyalini vermiştir. Son olarak, tatil dönemine denk gelmesi nedeniyle okulda, öğrenci ve hatta başka bir rahibin görülmediği bilgisi eklenmiştir. Tüm bunlardan hareketle, bahçe dâhilinde istenilen kilise inşasının sakıncaları üzerine durularak bunun idare meclisinde görüşülmesi gereği üzerine hazırlanan rapor Kolağası Sadık Efendi tarafından Antakya İdare Meclisine teslim edilmiştir⁷¹.

Yapılan tahkikatta görünen vaziyet, Kapusenlerin mesken tutukları binada, farklı kanallar üzerinden çoktandır misyonerlik faaliyetlerini işler kılmış olduklarıdır. Her ne kadar inşa izni istemişler ise de, hali hazırdaki yapılarında, kendilerine eğitim ve ibadet maksadıyla alanlar tahsis ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yeni bir inşa için talep edilen izinle, aslında çalışma merkezlerinin işlevselliğini takviye edebilmeyi amaçlamışlardır. Dahası, Kapusenlerin Hıdırbey'in yanı sıra, aslında önceden kendilerine alan yarattıkları bilinen⁷² Yoğunluk'ta da faaliyetlerini ilerletmeye dönük çalışmaları yeni kanallarla geliştirmek istedikleri görülmektedir.

Kapusenlerin yeni talebi ve yerinde yapılan inceleme üzerine, Osmanlı mercileri konuyu

⁷⁰ "Orta katın bir odası muvakkat mekteb ittihaz idildiği ve üst katında üç oda birbirine katılarak muvakkaten ma'bed yapılmış idüğü ve sair odalar ikamet ve beytute mahsus bulunduğu ve üst katda harice çıkındılı balkonda ibadet vakitleri darb olunacak timürden (demir) bir tahta ve el ile isti'mal olunur bir de ufak çan görüldükden sonra ebniyeden harice çıkılarak mahat olan divarın iç tarafında ebniye-i cesimenin şimal-i şarkisinde ayruca bir göz oda mevcut olarak orada dahi mekteb halinde etfal talim idildiği anlaşılıb mezkûr tek oda içerüsünde kalmak üzere ebniye-i cesimenin hizasından beden ile cihet-i şimalisinde vaki arsaya kilise bina idileceği ve cemaatin defteri ile kilise hakkındaki takririni konsoloshane vasıtasıyla Antakyada takdim idileceği rahib muma-ileyh tarafından beyan idildi...", BOA. ŞD. 2233/11, (15 Temmuz 1314 [27 Temmuz 1898]).

⁷¹ BOA. ŞD. 2233/11.

⁷² Henüz 1899'da Bonin, Yoğunluk'ta Latin yani Kapusenlerin küçük bir ibadet yeri ile karma bir okulunun olduğu bilgisini veriyordu. Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 602.

yeniden müzakere etmiştir. Bununla ilgili olarak, meselenin ayrıntılarına da yer veren 21 Mart 1899 tarihli metinde⁷³, gerçekleşen tahkikat ile ilgili maddeler sıralanmaktan başka, Antakya İdare Meclisi'nin konuyla ilgili görüşü üzerine durulmuştur. Bahsi geçen yerel meclis, daha önce olduğu gibi, gelen bu talep hususunda esasen siyasi ve dini açıdan oluşabilecek olumsuzlukları öne çıkaran bir görüş paylaşmıştır. Şöyle ki Hıdırbey ve Yoğunluk'taki Ermeni cemaatine mensup ahalinin Katolik mezhebine girmesi ve kritik mevkide olduğu düşünülen Süveydiye iskelesinin buraya yakın olması, böyle bir inşaya izin çıkmasına sıcak bakılmamasının gerekçesi olarak sunulmuştur. Çok daha dikkat çeken husus, her iki yerleşim merkezindeki ahalinin mezhep değiştirmesine vesile olan nedenlere de yer verilmesidir. Öyle ki 379 haneli bu iki yerleşimden yaklaşık 30 hane halkının emlak vergisi ve askerlik ödemesi gibi külfetlerden muaf tutulmak için böyle bir yola başvurdukları dile getirilmiştir⁷⁴. Bu ise, yukarıda bahsettiğimiz üzere, Nusayri ahaliyle ilişkilendirilen gerekçeden daha somut ve doğrudan bağlantılı bir dayanağa sahip olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Antakya İdare Meclisi'nden yine, daha önce Kapusenlere verilmiş olan ikamet izninde, o yerin bir mabet ya da okula dönüştürülmemesi ve bir ekleme yapılmaması yönünde kabul edilen koşula dikkat çekilmiş, buna uyulması gereği de vurgulanmıştır⁷⁵.

Bu gelişmeler yaşanırken, Hıdırbey Köyü'nün yanı sıra Yoğunluk'ta da Katolikliği kabul eden bir Ermeni kesim görünür olmaya başlamıştır. İki köyde ortaya çıkan bu yeni cemaatin muhtarlarından verilen cetvellerde, hane ve şahıs isimlerinin listelendiği ayrıntıyı takip edilebilmiştir. Evvela Hıdırbey Köyü'nde Katolik/Latinlerin muhtarı Sergis Talakyan'ın, aslında talep doğrultusunda beyan ettiği 15 Temmuz 1898 tarihli listede, Keşişoğlu Bedros, Sergis bin Davud, Talakyan Bedros, Yakup bin Manis Anton, Yakup bin Anton Serkis, Ohannes Karagöz Baltacı, Baltacıoğlu Bogos, Kazancı İbrahim, Tersis ve Cercis gibi 71 kişinin ismi sıralanmıştır⁷⁶. Ayrıyeten, birkaç gün önce yani 12 Temmuz'da verilen başka bir cetvelde, Latin yani Katolik olarak gösterilen 13 hane halkına ait ayrıntı verilmiştir. Ancak toplamda sadece 31 kişiyi sayabildiğimiz buradaki malumattan, genelde tüm hane üyelerinin mezhep değişikliğine gittiği yani Katolikliğe geçtiği bilgisi görülmüştür. Bunun dışında, hane içinden sadece bir kişinin Latin/Katolik olduğu başka örneklerle de rastlanmıştır⁷⁷. Devamına ise, bu sefer Yoğunluk Köyü muhtarının kaydında, 19 hane toplamından 48 civarında Ermeni'nin Katolikliğe geçtiği gösterilmiştir⁷⁸.

Bunun dışında, henüz 1899 tarihinde Bonin, Kapusenler ile Protestanların Hıdırbey'de ortaya koyduğu çalışmaları rakamsal olarak karşılaştırırken diğer köylerle ilgili tasavvurları da yansıtabilmiştir. Şöyle ki Protestanların, tüm imkânlarına rağmen Hıdırbey'de ki 30 yıllık varlıklarıyla sadece 30 civarındaki aileyi kendi mezheplerine çekebildiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Yoğunluk'ta Şizmatik (-Gregoryen) ve Protestan (-Methodist) Ermenilerin yanında Katolik kesimin ve onlara hitap eden küçük kilise ile karma bir okulun bulunduğunu bildirmiştir. Üstelik Kapusenlerin buradaki ilk dört yılında, 60 kadar ailenin Katolikliği kabul ettiği bilgisini

⁷³ BOA. ŞD. 2233/11.

⁷⁴ "... İş bu iki karyenin ihtiva eylediği üç yüz yetmiş dokuz haneden otuz hane halkının bazıları bedel-i askeri ve emlak virgüsü gibi tekalifden müstesna olmak fikir ve agvasına mebni terk-i mezheb itmiş...", (9 Zilkade 1316 [21 Mart 1899]). Öncesinde, 29 Temmuz 1898 tarihli bir yazıda ise, bu gerekçelerin yanı sıra, muhtar seçilmesi gibi nedenlerden de mezhep değişikliğine gidildiği bilgisi verilmişti. BOA. ŞD. 2233/11.

⁷⁵ Konuyla ilgili diğer ayrıntı ve ortaya konulan hususlar için bkz. BOA. ŞD. 2233/11, (21 Mart 1899).

⁷⁶ Hıdırbey Muhtar-ı Latin Katolik, Sergis Talakyan, BOA. ŞD. 2233/11.

⁷⁷ Ayrıntı için bkz. "Ann-asıl Ermeni milletinden iken Latin milletine gitmiş oldukları tasdik kılındı.", BOA. ŞD. 2233/11.

⁷⁸ "Ann-asıl Ermeni milletinden iken Latin milletine gitmiş oldukları tasdik kılındı.", BOA. ŞD. 2233/11.

taşımıştır. Yanı sıra Gregoryen kesim (Şizmatik) ile Protestanlar arasında kalındığını belirttiği Bityas'ı ayrı tutarak Hacıhabipli ve Kebusiye'nin, gelen bu Katolik misyonerlere sıcak baktığını ve dolayısıyla buralara şapel ile okulların ihdasına gerek olduğunu da eklemiştir⁷⁹. Ancak tüm bu gelişme ve temennilere karşın, özellikle zikredilen son iki köyde Kapusenlerin tutunamadığı anlaşılmaktadır⁸⁰.

Diğer yandan yukarıda Hıdırbey ve Yoğunluk'ta ki Katoliklerle ilişkili sunulan rakamlar üzerinden bakıldığında, bunun esasında Kapusenlerin bölgedeki çalışmalarının bir ürünü olduğunun düşünülmesi mümkündür. Ancak belirtilen listelerindeki Katolik sayısı, burada yürütülen misyonerlik çalışmasının zayıf kaldığına dair bir kanaat uyandırmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda, mesela Jerome, 1910 tarihli malumatında, sadece Hıdırbey'de 1500 civarındaki nüfustan 480'inin Katolikliğe geçtiğini belirtmiştir. Buna karşın, nüfusun daha büyük kısmının, yani 650 kişilik kitlenin, halen eski mezhebe mensup olduğu bilgisi⁸¹, işleyen sürecin takibi açısından dikkat çekici olmuştur. Yanı sıra, genel olarak Musa Dağı'ndaki Ermenilerin hane bazlı olduğu anlaşılan dağılımının gösterildiği 1911'e ait başka bir veride de Katoliklerin oranı düşük kalmıştır. Şöyle ki öncesine, yani 1906 ve 1909 yıllarına ait rakamlara göre Katolikler, Hıdırbey'de önce 100 sonra 98 civarında, Gregoryenler 130 haneye sahip oldukları şeklinde gösterilmiştir. Keza Yoğunluk'ta da Katolikler 20 hanelik iken diğer kesimin 180 haneyi teşkil ettiği bilgisi de takip edilmiştir. Ancak bahsi geçen 1911 yılına bakıldığında, 150 hanelik Hıdırbey'de Katoliklerin 34 diğer kesimin 116 hane/aileden oluştuğu bilgisi verilmiştir. Yoğunluk'ta ise Gregoryenlerin 225, Protestanlar ile Katoliklerin 30'ar haneden ibaret kaldıkları anlaşılmıştır⁸². Netice itibariyle bu son rakamların sunduklarının da Kapusenlerin misyonerlik faaliyetlerinde hedefledikleri aşamaya ne kadar uzak kaldığının göstergelerinden biri olarak düşünülebilir.

Tüm gelişmelerin ardından, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, bölgedeki vaziyetin Osmanlı resmi kayıtlarındaki satır aralarından takip edilebildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki Hıdırbey Köyü'nde bu cemiyetin bir kilise ve ona bağlı erkek ile kız çocuklarına hitaben iki okulu bulunmaktaydı. Bununla ilgili malumat ise, esasen Halep Vilayeti dâhilindeki muhtelif merkezlerde bulunan Latin müesseselerinde bir Fransız sancağının açılması mevzuuyla ilişkili olmuştur. 1903 tarihine ait bu ilginç konuyla ilgili kayıta Hıdırbey de zikredilmiştir⁸³. 1906 yılına gelindiğinde ise, Hıdırbey'deki Kapusen rahiplerine ait ve "manastır" tabirinin kullanıldığı bir müesseseye ilişkili başka bir kayıta da onlardan başka bir mevzuda haber vermiştir. Buna göre, yine Fransız konsolosluğu aracılığıyla buradaki rahipler, örneğinin olduğunu belirttikleri bir uygulama doğrultusunda, vergiden muaf tutulmayı talep etmişlerdir. Daha önemlisi, aynı yazışmadan cemiyetin Hıdırbey'de padişah iznine sahip ve resmi kayıt altına alınmış mekteplerinin mevcut olduğu bilgisine rastlanmıştır⁸⁴.

Daha detaylı başka bir malumata baktığımızda, Peder André'in cemiyetin başında bulunduğu 1909 yılı sıralarında, Kapusenlerin Hıdırbey'de üç misyonerinin ve aynı sayıda okullarının

⁷⁹ Bonin, "Lettre du R. P. Fidéele Bonin," 601-602.

⁸⁰ Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 103-104.

⁸¹ Jerome, "Prés D' Antioche, La Mission de Khoderek", 497.

⁸² Muhtelif yılların sıralandığı listedeki ayrıntı için bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 25-27.

⁸³ "Hıdırbey Karyesinde on beş sene evvel inşa edilmiş olan biri zükur ve diğer inas etfale mahsus iki mektebi havi Latin kilisesinde..." Halep Valisi Mecit'ten Dâhiliye Nezaretine: BOA. Dâhiliye, Şifre (DH. ŞFR.) 313/105, (10 Eylül 1319 [23 Eylül 1903]). Bahsi geçen kilisenin inşasının ise 1900 civarında bittiği anlaşılmaktadır. Bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 101.

⁸⁴ BOA. BEO. 2759/206924, (18 Zilhicce 1323 [13 Şubat 1906]).

olduğu bilgisine rastlıyoruz⁸⁵. Jerome de, 1910 tarihli malumatında, okul sayısının yine üç olduğunu belirtmiştir⁸⁶. Aynı sıralarda ise dağ bölgesindeki Protestanların durumuna baktığımızda, 1909'da Bityas'ta iki, Yoğunlukta da bir okulunun olduğu bilgisine rastlamaktayız⁸⁷. Yeniden döner isek, 1912 tarihli diğer bir kaynakta, Protestan (Anglikan olarak belirtilen) misyonerlerine karşı 'mücadele etmek' şeklindeki bir izahla Kapusenlerin, mevcudu 140 olan, ücretsiz üç tane erkek ve hatta 30 kadar öğrenciden oluşan bir kız okuluna sahip olduğu bilgisi dikkatimizi çekmiştir⁸⁸. 1913 yılına ait olduğu anlaşılan başka bir veriden ise, Kapusenlerin Hıdırbey'de kız ve erkek için iki ayrı okulunun bulunduğu yönündeki bilgiyle de karşılaşmaktayız. Fakat ilginçtir ki aynı yerde, Yoğunluk ile Kebusiye ve hatta Süveydiye'de de Kapusen mektebinin mevcudiyetine yer verildiğini belirtmemiz gerekir⁸⁹. Yanı sıra 1930'lara uzanan kayıta da bu misyonerlerin, Hıdırbey'de karma olan bir okullarının olduğu bilgisine tesadüf edilmiştir⁹⁰.

Yukarıdaki malumat ölçüsünde, Hıdırbey'deki bu Katolik misyonerlerin eğitim ve sağlık alanlarındaki çalışmaları bölgede elbette bir etki yaratabilmekteydi. Bu yönüyle ise özellikle Suriye kıtasındaki farklı Katolik cemiyetlerle birlikte anılacak bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan, başta Beyrut olmak üzere, Osmanlı Suriyesinin muhtelif merkezlerinde faaliyet gösteren diğer Fransız Katolik misyonerlerine baktığımızda, okul-öğrenci bazlı olmak üzere, aralarında elbette Hıdırbey'deki merkezle karşılaştırılamayacak kadar yüksek bir potansiyele sahip yerlerin olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki 1899 yılına ait okul, öğrenci ve misyoner gibi verilerden hareketle, mesela Cizvitlerin Beyrut, Halep, Şam Humus, Gazir, Zahle gibi merkezlerde sahip oldukları sayılar çok daha fazla bir orana karşılık gelmiştir. Keza Lazaristlerin de Beyrut, Şam, Trablus gibi yerlerin her birinde bulunan misyonerlerinin, okul sayısının ve talebelerinin toplamı aynı yönde kendini göstermiştir. 1901 tarihli verilere göre, bahsi geçen cemiyetin Beyrut'ta 6 bin öğrencisi, Trablus'ta 400, Şam'da 260 ve Antoura diye anılan yerde 325 mevcudiyetinin olduğu aktarılmıştır. Ayrıyeten 1887 ile 1907 tarihleri arasında yine Fransız ve Amerikan Tıp Mekteplerinin farklı merkezlerine ait toplam sayılarda yapılan karşılaştırmada da Beyrut ve Cebel-i Lübnan bölgesine ait rakamların epey yüksek olduğu anlaşılmıştır⁹¹.

Diğer taraftan bölgedeki faaliyet kanallarını çeşitlendirmeleri açısından baktığımızda, onların yerel ahaliyle ilişki ve temasları geliştirebilecek etkili bir yol izlediklerini görebilmekteyiz. Öyle

⁸⁵ Constant, *Capucins Missionnaires, Syrie, Liban, Turquie*, 60.

⁸⁶ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 497.

⁸⁷ Sunulan tabloda, Bityas'taki okullarda iki, Yoğunluk'ta ise bir öğretmenin olduğu bilgisi verilmiştir. Bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 112.

⁸⁸ Pernot, *Rapport, Sur un Voyage D'Etude*, 222.

⁸⁹ Bkz. Mutlu, Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, 171. Ancak bu bilginin geçtiği okullar listesine ait referans kaynağının muğlak kaldığını belirtmeliyiz. Zira cetveldeki referansların hangi bilgiye denk geldiğinin takip imkânı mümkün olamamıştır.

⁹⁰ Musa Dağı (-ve Akra Dağı) bağlamında verilen kısa nüfus bilgisinde ise Gregoryenler çoğunlukta olmakla beraber Katolik ve Protestanların bulunduğu belirtilmiştir. Aynı yerde, Antakya'daki Kapusenlerin bir kilise, ilkokul ve liselerinin olduğu bilgisi de mevcuttur. Muhtemelen bahsedilen bu lisenin (Saint Pierre des Capucins Koleji) 150 öğrencisi olduğu malumatına yer verilmiştir. Bkz. "1931 Yılında Yayınlanan Antakya Turizm Rehberinde Yer Alan Ermeni Yerleşim Yerleri Hakkında Bilgiler", *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri* içinde., Editör Osman Köker, Çevirenler: Ahmet Fethi, Arlet İncidüzen, Yasemin Köker (İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2014), 55, 57.

⁹¹ Ancak mesela, Frères des Écoles Chrétiennes cemiyetinin ise Lazkiye, Trablus gibi yerlerde sahip olduğu sayıların Hıdırbey'deki merkeze yakın olduğu görülmüştür. Ayrıntı için bkz. Serkan Gül, "The French Catholic Missionaries in Lebanon between 1860 and 1914", (The Degree of Doctor of Philosophy, The Graduate School of Social Sciences of Middle East University, 2015) 71-72, 94-97, 110-115, 176.

ki Kapusenler Hıdırbey'de, mevcut şartlarda insanların ulaşması sıkıntılı olan, sağlık hizmeti için bir dispanser açmıştır. Jerome (1910)'nin üç yıl önce (- bu durumda 1907 yılında) faaliyet göstermeye başladığını söylediği bu sağlık merkezinin başında, İgnatius (İgnace) isminde cemiyete mensup bir kişi bulunmuştur. Bölgede bir hekimin bulunamaması ve onu Antakya'dan getirtme maliyetinin yüksek olması gibi faktörler bu hizmeti anlamlı kılmıştır. Bundan dolayı olsa ki Jerome, günde 30-40 kişinin bu sağlık merkezine geldiğini ve yıl toplamında ise bunun 12-13 bin civarına tekabül ettiğini ifade etmiştir⁹². Dahası 1912 yılına ait başka bir eserde, aynı dispanserde 10 bin kadar hastaya tedavi işlemi yapıldığı belirtilmiştir⁹³. Böylece ziyaretçi hastalarla kurulan münasebetler üzerinden bu sağlık hizmeti, yerel ahalinin Katolikliği benimseyebilme yollarından birinin daha işleyişine imkân sağlamıştır⁹⁴.

Tüm bu gelişmelere karşın, Kapusenlerin Hıdırbey'deki misyonerlik merkezinin, cemiyetin bulunduğu diğer yerler kapsamında bakıldığında, daha küçük kaldığını söylemek mümkündür. Kaldı ki Hıdırbey ve Musa Dağı'ndaki diğer yerleşimlerin bir köy statüsünde olması elbette buradaki misyonerlik çalışmalarının sınırlarına etki edebilmiştir. Oussani, Suriye'deki Kapusenlerden bahsederken, Hıdırbey'i de dâhil ettiği Gazir, Halep gibi bazı alt merkezlerde onların 'evlere' sahip olduğu şeklindeki tarifi muhtemelen bu durum karşılık gelmiştir⁹⁵. Dahası, Hıdırbey'deki misyon merkezi üzerine bir değerlendirme yapan Jerome, buradaki Katolik kızların eğitimini tamamladıktan sonra inanca ilgisizliği ve onların başka mezhepten kişilerle evlilik yapmaları bahsindeki çıkışı dikkat çekmiştir. Bu konuda, aslında bir bakıma serzenişde bulunması ise Kapusenlerin Musa Dağı/Hıdırbey'deki misyonerlik hedeflerinin akıbeti üzerine bir izlenim verebilmektedir⁹⁶.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı topraklarında yeni bir teşkilatlanma sürecine giren Kapusenler, nihayet Musa Dağı bölgesine ulaşan misyoner kesimlerden biri olmuştur. Bahsi geçen zamandan itibaren farklı çalışma merkezleri kurmuş ve buradan yeni nüfus alanlarına ulaşmaya dönük girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda olmak üzere, Antakya'da da kurdukları misyonerlik merkezi, onların Musa Dağı'ndaki Ermeni köylerine ulaşmasında deyim yerindeyse bir köprü oluşturmuştur. Öyle ki buradaki Ermeni ahalisinden gelen taleplere müteakip yaşanan gelişmeler, Hıdırbey'in bir Kapusen misyonerlik merkezi haline gelmesine vesile olmuştur.

Hıdırbey'de karar kılan bu Katolik misyonerler, öncelikle kendilerine bir mekân belirlemiş ve burada, dini faaliyetlerini pratikte işler kılacak alanları yaratmaya gayret etmişlerdir. Dolayısıyla sahip oldukları fiziki mekânı genişletmek ve amaç doğrultusunda yeni yapılar kurmak istemişlerdir. Bunlar sadece onların ikameti için değil ayrıca kendi inanç referanslarına göre, bölgedeki ahalinin mezhep değiştirmesine imkân sağlayacak kilise ve okul gibi kurumlar olmuştur. Lakin bu çalışmalarla ilgili gerekli resmi izinler için Fransız diplomatik temsilciler aracılığıyla yaptıkları müracaatlar Osmanlı yerel hükümet temsilcileri tarafından ihtiyatlı bir şekilde karşılanmıştır. İki taraf arasında, taleplerle ilgili gelişen ilişkiler aslında aşamalar halinde

⁹² Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 497; ayrıca bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 102. Jerome 1909 tarihli malumatında ise, bu merkeze, yılda 12 ila 14 bin arasında ziyaretçinin geldiğini belirtmiştir. Jérôme de Lyon, "Massacres Des Arméniens en Syrie", 252.

⁹³ Pernot, *Rapport, Sur un Voyage D'Etude*, 222.

⁹⁴ Jérôme de Lyon, "Massacres Des Arméniens en Syrie", 252.

⁹⁵ Oussani, "Syria", 406.

⁹⁶ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 497; ayrıca bkz. Shemmassian, "The Armenian Villagers of Musa Dagh", 115.

işlemiştir. Evvela ikametleriyle ilgili verilen resmi izin, burada bir kilise veya okul açmama koşuluna bağlanmıştır. Bu ise hükümetin, bölgede Katolik misyonerliği geliştirebilecek kanallara imkân vermek istemediğinin bir göstergesidir. Özellikle Süveydiye'deki Nusayri ahalisiyle ilişkili resmi hassasiyetler ve sonrasında öne çıkarıldığı üzere Musa Dağı Ermeni ahalisi arasında yaşanacak mezhep değişikliğinin getireceği olumsuzluklar, hükümetin bu misyonerlere karşı tutumunun öne çıkan gerekçeleri olmuştur. Ancak Kapusenler her halükarda, ellerindeki imkânlar ölçüsünde Hıdırbey'de ve kısmen Yoğunluk'taki çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki yeni alanlara sahip olmak istemeleri doğrultusunda, hükümete yaptıkları müracaatlarla beraber özellikle Hıdırbey'deki faaliyetlerini geliştirmeyi aksatmadıkları anlaşılmıştır.

Dahası, Musa Dağı'nda faaliyet yürüten Protestan misyonerlerle de rekabet halinde olduğu düşünülebilecek Kapusenler, gösterdikleri gayretlerle burada kendilerine bir alan açmışlardır. Ancak, onların dağ bölgesindeki varlıkları, tatbik ettikleri yöntemler ve farklı kanallarla temas ettikleri yerli Ermeni ahali arasında yol kat etmelerine karşın beklenen nihayete ulaşamadıkları anlaşılmıştır. Üstelik onların Osmanlı coğrafyasında varlık gösterdikleri diğer merkezlerle karşılaştırıldığında Hıdırbey merkezli yürüttükleri misyonerliğin, konumu itibarıyla elbette daha dar ölçülerde kaldığı görülmüştür. Yanı sıra yukarıda, diğer kesimlere nazaran, onların sahip olduğu nüfus oranı dahi bizlere bu yönde bir kanaate ulaşabilme imkânı verebilmiştir.

Netice itibarıyla, yapılan bu çalışmayla, Batılı Katolik-Latin misyonerlerden Kapusenlerin, imparatorluk coğrafyasında varlık gösterdikleri yerlerden birisi olan Hıdırbey'deki faaliyetlerini, mevcut veriler ölçüsünde ortaya koymaya çalışılmıştır. Antakya üzerinden bu bölgeye ulaşmalarına, faaliyet yürütme kararını Hıdırbey'de kılmalarına ve beraberinde yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışmamız, Osmanlı'nın son dönemlerinde, imparatorluk topraklarında varlık gösteren Katolik-Latin misyonerlerinin bir kesimi üzerinden bölgesel tarih araştırmalarına katkıda bulunacaktır. Yanı sıra bu çalışmamızın, yeni araştırmalar için karşılaştırma imkânı sunabilecek bir öneme sahip olabileceği düşünülmektedir.

Teşekkür: Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, Fransızca kaynakların/ eserlerin incelenmesindeki değerli katkıları ve bilimsel desteği için Dr. Hatice Aygün'e teşekkür ederim.

Acknowledgement: I would like to express my gratitude to Dr. Hatice Aygün for her valuable support and assistance in reviewing the French sources.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. {DVNSKLS.d. (Kilise Defterleri)

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası)

DH. MKT (Dâhiliye, Mektubi)

DH. ŞFR. (Dâhiliye, Şifre)

HR. İD. (Hariciye, İdari)

HR. TH. (Hariciye, Tahrirat)

İ. AZN. (İrade, Adliye ve Mezahib)

MF. MKT. (Maarif, Mektubi)

MV. (Meclis-i Vükela)

ŞD. (Şura-yı Devlet)

2. Süreli Yayın Arşivi

Salname-i Vilayet-i Haleb, 31. Defa, 1321.

Salname-i Vilayet-i Haleb, 32. Defa, 1322.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akın Ertek, Gülferi-Yıldırım Güneş, Özgül, "Arşiv Belgeleri Işığında Giresun Kapusen Kilisesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, Sonbahar (2021): 483-502, <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.027>.

Bonin, Fidèle R. P., "Lettre du R. P. Fidèle Bonin, Capucin Missionnaire Apostolique A Koderbek (Syrie, La Mission de Koderbek)", *Les Missions Catholiques*, Tome Trente-Unième, Janvier-Decembre. Lyon: Bureaux Des Mission Catholiques, 1899, 601-604.

Constant, P., *Capucins Missionnaires, Syrie Liban Turquie*. Massille: Nihil Obstat, 1934.

Çapar, Ali, "The Ottoman Policy towards Church Construction: The Issue of Church Construction and Restoration in Antakya (Antioch) in The 18 th and 19 th Centuries", *Asia Minor Studies* 6/12, July (2018): 53-71, <https://doi.org/10.17067/asm.412826>.

Çapar, Ali, "Governance in the Periphery through Schooling: Educational Policies and Nusayri/'Alawi Children in Late Ottoman Syria", *Paedagogica Historica* 60/2 (2024): 248-267, <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2147015>.

Çelik, Cahit, *Çağlar İçinde Samandağ, Süveydiye, Seleucia*. Ankara: Liman Yayıncılık, 2019.

Demir, Yaşar, *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay*. İstanbul: Mostar, 2013.

Fraze, A. Charles, *Katolikler ve Sultanlar, Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. Tercüme: Cemile Erdek, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Galanti, Avram, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 14, no. 2 (79), (1 Mart 1340): 125-128.

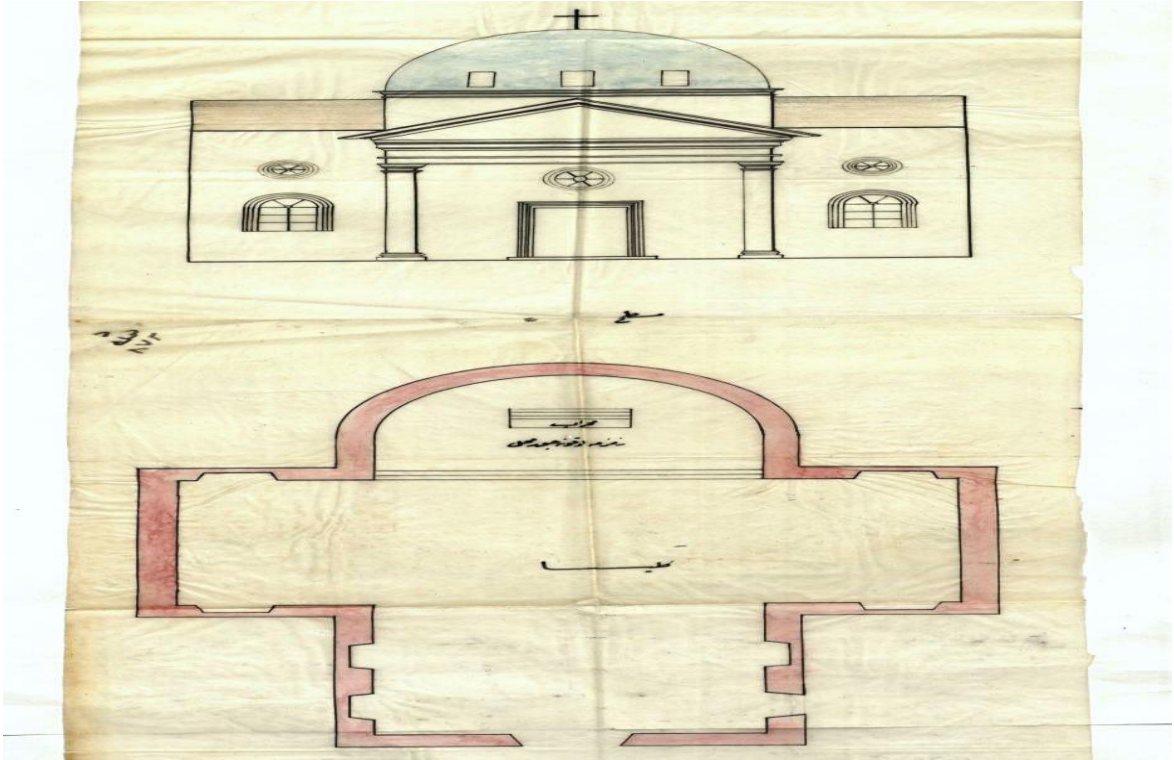
- Gül, Serkan, "The French Catholic Missionaries in Lebanon between 1860 and 1914", The Degree of Doctor of Philosophy, The Graduate School of Social Sciences of Middle East University, 2015.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Kılıçoğlu, Selim, "Mamuratü'l-Aziz Vilayeti Yabancı Misyonu: Kapusenler (Capucins)", *Art-Sanat* 17, (2022): 253-273, <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.17.930361>.
- Kızmaz, Can Erhan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Fransız Katolik Misyonları (1840-1938)", Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2025.
- Kiremit, İlker, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri ve Osmanlı Siyaseti (1846-1923)", *Belleten* 87, Sayı 308, (2023): 195-232, <https://doi.org/10.37879/belleten.2023.195>.
- Köker, Osman, "Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri", *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri*, Editör Osman Köker, Çevirenler: Ahmet Fethi, Arlet İncidüzen, Yasemin Köker, 8-23. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2014.
- Jérôme de Lyon, "Massacres Des Arméniens en Syrie", (I: Mersina, le 17 Mai 1909 ve II: Khoderbek, le 21 Mai 1909), *Etudes Franciscaines XXII*, II Annee, No. 127, Revue Mensuelle, Publiée Par Les Frères-Mineurs Capucins, (Juillet-Décembre 1909): 243-252.
- Jerome, R. P. "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek (Syrie)", *Les Mission Catholiques, Bulletin Hebdomadaire de L'oeuvre de La Propagation de La Foi*, Directeur-Gérant Stanislas AB, Cons, 494-497. gallica.bnf.fr/Bibliothèque Nationale de France, 1910.
- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkuşbu, 2020.
- O'Connor, R. F., "Capuchin Missioners in Palestine and Syria", *The American Catholic Quarterly Review* XLV, Washington Square, Philadelphia, (From January to October, 1920): 540-564.
- Oussani, Gabriel, "Syria", *The Catholic Encyclopedia*, Edited: Charles G. Herbermann, Volume XIV, Newyork: Robert Appleton Company, 1912, 399-407.
- Pernot, Maurice, *Rapport, Sur un Voyage D'Etude, A Constantinople en Egypte et en Turquie D'Asie*. Janvier-Aout, Paris: Typographie Firmin-Didot et C., 1912.
- Shemmassian, Vahram Leon, "The Armenian Villagers of Musa Dagh: A Historical-Ethnographic Study, 1840-1915", Ph.D. Thesis, University of California, Los Angeles, 1996.
- Ürkmez, Naim, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun", Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- "1931 Yılında Yayımlanan Antakya Turizm Rehberinde Yer Alan Ermeni Yerleşim Yerleri Hakkında Bilgiler", *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri*, Editör Osman Köker, Çevirenler: Ahmet Fethi, Arlet İncidüzen, Yasemin Köker, 44-59. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2014.

Ekler

Ek 1: Hıdırbey'deki Kapusenlerle ilgili bir tasvir⁹⁷

Ek 2: Peder tarafından sunulan ölçülerle yapılmak istenen kilisenin krokisi⁹⁸.

Summary

⁹⁷ Jerome, "Prés D'Antioche, La Mission de Khoderek", 498.

⁹⁸ BOA. ŞD. 2225/18, (18 Eylül 1309 [30 Haziran 1893]).

The Capuchins, one of the Latin societies that undertook missionary activities in Ottoman lands, wanted to reach different centers of the empire and achieve institutionalisation. These missionaries, who began to exist in Ottoman lands from the mid-16th century onwards, made efforts to build structures in the Syrian geography and other parts of the empire with the initiatives they carried out in later periods. However, their activities to Catholicize the local population caused them to encounter opposition and even be punished. Finally, in the mid-19th century, the Capuchins resumed their activities with missionary centers they established in other regions, such as the Syrian Mission, centered in Antioch. We can consider the Capuchins' arrival in Khidirbek, which is the subject of our study, in the context of the expansion program of this missionary center established in Antioch. In fact, it is understood that before the Capuchins arrived in the rugged region called Musa Dagh, where the Khidirbek Village is located, they received requests from the local Armenian residents. Because it is believed that the possible benefits of being a member of the Pope's Catholic sect were the reason for such interest.

According to the Ottoman administrative order, Khidirbek, together with the other villages located on Musa Dagh, was connected to the sub-district administration of Suveydiye. The population of this mountain settlement, consisting of six villages in total, was Armenian. The arrival of the Capuchins here corresponded to a later period, around the 1890s. Most of the local people who were the focus of these Latin missionaries' Khidirbek-centered work were members of the Gregorian sect of Christianity, which they described with terms such as Schismatic. They first bought some land in Khidirbek, where they came for Catholic missionary work, and settled in a building there.

When the Capuchins first arrived in Khidirbek, the building they were temporarily staying in was not enough to meet their needs. For this reason, they wanted to start a new construction in order to expand the possibilities related to missionary work. However, the Ottoman authorities met their demands for new buildings with caution. However, negotiations in the capital of the Empire, an attempt was made to bring together both the issue emphasized by the local authorities and the Capuchins' demand on common ground. As a result, they were granted permission on the condition that the building they wanted to build would not be converted into a school or church. Otherwise, the government would have the right to demolish the building. Yet, in the following period, the Capuchins made successive demands on this issue, despite the condition previously set by the government that they would not build a church or school. However, the local authorities, continued to adopt a similar attitude towards subsequent applications on the bases of potential adversities and inconveniences which missionary work could create in the region. In parallel with this, they wanted to show a concrete response to these claims by putting forward more specific examples. So much so that the missionaries' attitudes towards the application to establish a church were primarily based on the Nusayris, who constituted a significant population in the Suveydiye region. The proximity of the settlements where this community resided to Khidirbek caused them to express a negative opinion on the subject. However, the Capuchins repeated the same demand through the French diplomatic representatives in the region, and expressed their desire to open a school. Upon this request, the authorities sent a delegation to Khidirbek to conduct an on-site investigation. The report based on the on-site investigation documented that the Capuchins used the existing building for more than one function and, more importantly, they also operated a school there. Likewise, it was also stated that they continued their missionary activities in the building they provided in Yogunoluk. Based on all these, while the new construction permit was being renegotiated, the local administrative council's unfavourable attitude remained the same. In fact, while the political drawbacks of the issue were emphasized, a new justification that could be more closely related to the region was put forward. Accordingly, it was claimed that the Armenian residents of both Khidirbek and Yogunoluk wanted to convert to Catholicism various reasons, such as getting rid of the burdens of property taxes and military service. Therefore, considering these factors and Suveydiye's coastal location, the local authorities expressed a negative opinion about this request of the Capuchins.

As a result, the Capuchins continued their work in the region despite bureaucratic follow-up and possible obstacles related to this. Moreover, it is understood from the records of the late period that they were able to obtain official permission for their own schools. In this way, in addition to these schools, they tried to increase their relations with the local population through the dispensary they established. However, despite all these channels and efforts, the comparative population data highlights that the Capuchins' missionary programs centered in Khidirbek were insufficient to achieve the envisioned stage and goal.